

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Psychologické pojetí svobody u dospělých

Psychological conception of freedom in adult

Magisterská diplomová práce

Autor: Bc. Vendula Vojáková

Vedoucí práce: doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc.

Olomouc 2014

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Psychologické pojetí svobody u dospělých“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci, dne 3.4.2014

.....

Poděkování

Mé poděkování si zaslouží v první řadě pan doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc. - vedoucí mé diplomové práce. Děkuji za odborné vedení, cenné rady a podnětné konzultace. Děkuji také paní RNDr. Evě Reiterové, Ph.D., se kterou jsem mohla konzultovat statistické zpracování získaných dat.

Děkuji na tomto místě také všem respondentům, kteří byli ochotni podílet se na výzkumu.

OBSAH

ÚVOD	5
I. TEORETICKÁ ČÁST	7
1 Pojem svoboda	7
2 Filozofické koncepce svobody	8
2.1 Subjektivismus	8
2.2 Objektivismus	12
3 Sociologické pojetí svobody.....	12
4 Svoboda v psychologii a psychoterapii	14
4.1 Svoboda očima klasické psychoanalýzy	15
4.2 Behaviorismus a svoboda.....	18
4.3 Svoboda v humanistické psychologii.....	19
4.3.1 Humanismus Carla Rogerse	20
4.3.2 Erich Fromm o svobodě	21
4.4 Existenciální psychologie a svoboda	25
4.4.1 Daseinsanalýza	25
4.4.2 Logoterapie	26
II. VÝZKUMNÁ ČÁST	28
1 Předmět výzkumu.....	28
2 Dosavadní výzkumy	29
3 Cíle výzkumu	30
4 Výzkumné otázky.....	31
5 Metody výběru	31
6 Tvorba dotazníku.....	32
6.1 Metoda získávání dat	32
6.2 Kvalitativní analýza dat	34
7 Dotazníkové šetření	36
7.1 Zkoumaný soubor	36
7.2 Metoda získávání dat	37
7.3 Metody analýzy dat.....	41
8 Výsledky.....	42
8.1 Pojetí svobody u celého zkoumaného vzorku	42
8.2 Rozdíly v pojetí svobody mezi skupinami respondentů.....	43
8.3 Vliv aktuálního stavu respondentů na jejich hodnocení souvisejících tvrzení	47
III. DISKUZE	50
ZÁVĚRY	52
SOUHRN	54
POUŽITÉ ZDROJE	57
ABSTRAKT	59
PŘÍLOHY	61

ÚVOD

V úvodu své diplomové práce, která se věnuje psychologickému pojetí svobody, bych měla nastínit, proč jsem si zvolila právě toto téma. Měla bych napsat, jaký byl můj výzkumný záměr a jaký jsem si v tomto směru stanovila cíl. Měla bych také napsat, jaký eventuální přesah zvolené téma může mít. Místo toho se ale zkusím zamyslet, co by se stalo, kdybych v úvodu své diplomové práce nic z požadovaných kritérií nezminila. Můžu se totiž cítit velmi nesvobodně, pokud mám vlastními slovy uvést svou vlastní práci, ale přitom jsou přesně zadány pravidla pro to, jak tento úvod psát. Mohla bych tato omezení považovat za omezování své svobody. Pokud bych se tedy rozhodla, že půjdu proti všem nastaveným pravidlům, jak psát úvod diplomové práce, a napsala bych si to, co připadá vhodné mě, mohla bych se od těchto pravidel a nařízení osvobodit. A pravděpodobně bych u obhajoby této práce čelila následkům, které z této malé „revolty“ vyplynou: dostanu méně bodů, možná mi bude vytknuta nevhodnost projevu vzhledem k psaní odborné práce, a možná se nestane nic. To bude záležet na tom, jak se rozhodnou ti, kteří budou mou práci hodnotit.

Téma svobody jsem si pro svou diplomovou práci zvolila proto, abych poukázala na dnešní všudypřítomně propagované, a dle mého názoru velmi povrchní „používání“ tohoto pojmu, často ale zahaleného do celkem přívětivého a zdánlivě velmi „prosvobodného“ kabátu. Zároveň jsem toto téma zvolila z toho důvodu, abych se mohla pokusit o zjištění, zda se tato povrchnost objevuje pouze v běžné mezilidské neformální konverzaci, anebo zda se jedná opravdu o postoj, který má člověk naprosto v souladu s niterným prožíváním svobody.

Je svoboda napsat neadekvátní úvod diplomové práce? Mnozí by dnes možná řekli, že ano. Nebo je to spíš nezodpovědnost? Může být. Ale mohli bychom tento počín stejně tak označit jako záležitost svobodné volby, za kterou jsem ochotna nést následky v podobě možných sankcí, které zase vyplynou na povrch až poté, co bude mít svobodnou volbu někdo jiný. Nicméně, ať přijmeme jakékoliv z nabízených označení, vypovídal by tento počín o tom, že jsem svobodný člověk? Velmi nepravděpodobně. Co tedy považuji jako největší hybnou sílu při psaní této práce je fakt, nebo možná lépe řečeno moje zdání, že často zaměňujeme skutečnou podstatu svobody, jakožto zvnitřnělé hodnoty člověka, za činy a fráze, které se pouze tváří být svobodnými.

Cílem této práce tedy bylo zjistit, jaké je psychologické pojetí svobody u dospělých, žijících v demokratické společnosti a pravděpodobně se podílejících na dnešní konotaci tohoto pojmu.

Co se týče přesahu, který by mohla tato práce mít, jsem v mírných rozpacích. Svoboda je od dob antických filozofů jedním z nejprobíranějších témat. Svoboda souvisí s tím, jaké klima panuje ve společnosti. Svoboda je jedním ze základních pilířů demokratické společnosti a jednou ze základních potřeb lidí ve společnostech totalitních. Svoboda je jednou z terminálních hodnot každého z nás. Tudiž svoboda, dle mého názoru, má sama o sobě velký přesah napříč různými vědními obory. Jestli tento přesah má tato diplomová práce, to nevím.

Považuji svou práci za jakési mapování psychologického pojetí svobody dospělých jedinců z důvodu již zmíněné prvotní nejistoty, že svoboda v dnešní společnosti postrádá svou „hrdost“ a je nahrazena prázdnými frázemi o nezávislosti, volnosti a nevázanosti.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 Pojem svoboda

Pod pojmem svoboda si každý z nás dovede představit nespočet různých životních postojů, pocitů či situací. Přestože je svoboda v dnešní společnosti velmi užívaný pojem, výklad tohoto pojmu bývá často nejednoznačný a téměř v každém jednom vyjádření na toto téma také nejednotný.

Pojem svoboda může být označen jako pojem z praktické filozofie, který je obvykle určován třemi způsoby. První z nich je svoboda volby, tedy možnost člověka volit mezi dvěma a více alternativami. Druhý způsob náhledu na svobodu souvisí s lidským jednáním. Svoboda jednání je schopnost člověka odpoutat se od vnějších společenských tlaků. Nakonec můžeme svobodu spojovat s otázkou vůle, která se pojí se schopností sebeurčení a zároveň klade důraz na odpovědnost (Liessmann & Zenaty, 1994).

Psychologický slovník definuje svobodu jako pocit člověka, že veškeré rozhodování má ve svých rukou a že vnější vlivy hrají v jeho chování jen nepatrnou roli. Také pojednává o svobodě jako o stavu, kdy jedinec není v situaci neuspokojené potřeby, v situaci bolesti či utrpení, která jej omezuje či zaměřuje jeho jednání úzkým směrem (Hartl, 1993).

Pokud bychom měli posoudit svobodu člověka, a to speciálně v souvislosti s jeho jednáním vůči okolnímu světu i vůči sobě, je potřeba takto učinit na základě minimálně tří pohledů. Prvním je fakt, že člověk může nést zodpovědnost za to, co udělal. Druhou podmínkou je, že to, co si člověk svobodně zvolí, může pokládat za osobní vlastnictví. Třetí podmínkou je nepodmíněnost svobodné vůle. Právě při vytváření pojmu svoboda bychom měli vycházet z těchto tří konotací – zodpovědnost, vlastnictví a nepodmíněnost (Pettit, 2001).

Jak se na svobodu dívá filozofie, co znamená svoboda v sociologickém kontextu a jak na svobodu reagují různé psychologické směry. To vše jsme se pokusili odkrývat v dalším textu této teoretické části práce.

2 Filozofické koncepce svobody

Na základě hodnotových systémů stavěly v podstatě všechny filozofické směry. Tak jako je vztah jedince k ideálu dobra podstatou nauky o ctnostech, je vztah lidské aktivity a vytouženého cíle předmětem nauky o hodnotách (Cakirpaloglu, 2009). Svoboda bezesporu patří k těm hodnotám, které již v antických dobách nutily velké myslitele k rozličným snahám o jejich definování. Jan Sokol popisuje svobodu jako jeden z charakteristických rysů lidské bytosti, vedle rozumu nejvyšší atribut člověka (Sokol, 1998).

V této kapitole se budeme zabývat filozofickým pozadím svobody. Co je svoboda? Co znamená být svobodný? A může být člověk svobodný? Na tyto otázky se snažily odpovědět různé filozofické školy napříč historií. Zatímco subjektivistické směry představují hodnoty člověka jako vnitřní řád, jako přirozenou způsobilost jedince pro nejvyšší lidské skutky, objektivismus naopak klade důraz na vnější stránku lidského počínání (Cakirpaloglu, 2009).

2.1 Subjektivismus

Za počátky filozofického zkoumání svobody můžeme považovat období 6. – 5. století př. Kr., kdy se původní názory na nezvratnou osudovost lidského života postupně začínají měnit v úvahy o vlastní zodpovědnosti za život, úvahy o „zvůli“. V této době, zejména ve starém Řecku, je již možné, aby se člověk jako individuum dostal svým jednáním do rozporu se společenskou konvencí. Zvůle vystupuje jako myšlenková alternativa k fatalismu a subjektivní jednání se jeví jako svobodné (Liessmann & Zenaty, 1994).

Zpočátku teoretická skepse sofistů o relativnosti všech věcí se brzy rozšířila i na oblast mravní. Člověk, pokud je svobodný, si může stanovovat veškerá kritéria svého jednání sám, přičemž v lidském jednání – stejně jako v teoretických sporech – rozhoduje nakonec jedině úspěch (Störig, 1992). „Sofistikovanou svobodu“ bychom tedy mohli vnímat jako instrumentální hodnotu, s jejíž pomocí nakonec člověk dosáhne požadovaného úspěchu, bez ohledu na mravnost svého jednání.

Na tuto morální „křivost“ reaguje Sokrates, jehož učení je naopak na mravnosti lidského jednání postaveno. Právě Sokratův subjektivní intelektualismus představuje

pro mnoho dalších filozofů základní myšlenkovou strukturu pro vývoj etiky. Sokrates klade důraz na lidské poznání, a zvláště na mravní uvědomění. Bez něj člověk není schopen rozpoznat správnost nebo špatnost svého jednání. Může mu v tom ale pomoci svědomí – „orgán“, který je schopen určovat etickou podstatu věcí (Cakirpaloglu, 2009). Byť Sokrates nehlásá přímo o důležitosti svobody, jeho učení je bezpochyby na svobodném myšlení postaveno. Hovoří o možnosti každého člověka vybrat si to, co je pro něj nejlepší. O vůli člověka jako o prostředku k sebepoznání, sebezdokonalení. A zvláště pak celý Sokratův život, i když je nám zprostředkováván (a patrně i zkreslen) vyprávěním jiných, vypovídá o jeho svobodném duchu stejně zřejmě jako okolnosti jeho úmrtí.

Platón se v souvislosti s lidskou svobodou drží rozporu mezi osudem a zvlí. Podle něj si každá lidská duše sama vybírá určitou formu života, dříve než do života vstupuje. Děje se tak v jiném, nadpřirozeném světě – ve světě skutečného jsoucna. Životní forma může být jakákoliv, což znamená, že je člověk při výběru svého života naprosto svobodný, jeho volba nepodléhá žádným kritériím. Tím ale svoboda člověka do jisté míry končí. Po výběru je tato životní forma „namotána“ na pomyslnou spirálu nutnosti, čímž se stává nezměnitelnou. Ve svém vlastním životě je pak člověk zcela determinován, určen - ovšem svou vlastní volbou (Liessmann & Zenaty, 1994).

U Aristotela můžeme svobodu člověka chápat jako nezávislost na jiných osobách, zejména co se týče prostředků k životu (Sokol, 1998). Hovoří o tzv. svobodě jednání, kterou rozumí možnost najít pro stanovený cíl správné prostředky prosazení. Jeho filozofie svobody tudíž spočívá ve schopnosti realizovat vlastní plány bez zásahu vnějších (politických, sociálních, fyzických) či vnitřních (neurotických) tlaků (Liessmann & Zenaty, 1994). Aristotelova svoboda jednání má velmi blízko k dnešnímu povědomí o tom, co znamená svobodná volba. V jeho vnímání svobody je však možno vidět z psychologického hlediska jistý problém. Totiž pokud se člověk rozhoduje, ať se jedná o malá, každodenní rozhodnutí či zásadní životní otázky, vždy se rozhoduje ve velké míře na základě svých vnitřních pohnutek a motivů. Těžko říci, zda je člověk vůbec schopen se od svého nitra „odosobnit“, i kdyby si byl vědom svých neuróz, hůře pak, když si je ani neuvědomuje nebo je za neurózy nepovažuje.

Posuneme-li se v čase do 18. století, svoboda stále zůstává přední hodnotou. Jean Jacques Rousseau ve svém učení vyzdvihuje rozum, svobodu a nezávislost jakožto nejvyšší hodnoty, kterých by se měl člověk držet a podle nich žít. Toto přesvědčení pramení především z jeho snahy přiblížit člověka v období osvícenství zpět k přírodě a probudit v něm tak „zdravé“ hodnoty. Svobodu člověka ztotožňuje s nalezením vlastní přirozenosti, která mu umožňuje žít plnohodnotný život. Do té doby je člověk v područí jakýchsi „kvazilidských“ vztahů (Cakirpaloglu, 2009). Na tomto místě by bylo vhodné povšimnout si, že Rousseau vnímá svobodu a nezávislost jako dva rozdílné fenomény, které jsou sice oba žádoucí, ale neznamenají totéž. Svoboda je zde ideální terminální hodnotou každého individua, kdežto nezávislost vyjadřuje schopnost člověka odpoutat se od „stádního“ celospolečenského tlaku.

V novověku je zmiňována zejména politická svoboda, chápaná jako zákaz nutit k něčemu jedny lidi druhými (Sokol, 1998). Thomas Hobbes, spolu s dalšími filozofy příklánějícími se spíše k deterministickému vnímání člověka, poukazuje na rozdíl mezi subjektivním vědomím svobody a její objektivní daností. Subjektivní svobodu pokládá za iluzi a svobodu vůle vnímá jako absurditu, která by měla být zahrnuta mezi druhy bláznovství. Na druhou stranu Hobbes přiznává člověku svobodu jednání, samozřejmě v souvislosti s jeho touhou po moci. Člověka nutí jeho přání sebezáchovy a sebeuplatnění k tomu, aby překonával překážky na cestě k pevně stanoveným cílům – za jakoukoliv cenu, jakýmkoliv způsobem (Liessmann & Zenaty, 1994).

Ve filozofii 20. století je to zvláště existencialismus, který svůj způsob myšlení a náhledu na člověka rozvinul na tematice svobody, často v souvislosti s odpovědností. Pravděpodobně bychom za nejslavnějšího myslitele existencialismu mohli považovat Martina Heideggera. Heideggerovo pojetí svobody vyplývá z jeho pojetí bytí ve světě. Dasein – tedy způsob, jakým se člověk odlišuje od okolního světa - je právě jeho existence, jeho pobyt ve světě. Tuto existenci označil jako čistou svobodu. V souvislosti s Dasein se dle Heideggera často potýkáme s úzkostí a pocitem provinilosti, jakožto s existenciálními starostmi (Cakirpaloglu, 2009). Starosti člověka jsou nepochybně spojeny s existencí svědomí, kterému Heidegger věnuje velkou pozornost. Svědomí je způsob volání, které jde z nitra člověka a které ho má aktivizovat, aby byl sám sebou, aby žil autentický život. Právě autentický život je ten svobodný, jedinečný (Heidegger, 1996). Heideggerovo dílo velmi inspirovalo pozdější myšlení existenciálních

psychologů a psychoterapeutů, pro něž je myšlenka autentického a svobodného života jednou z nejdůležitějších až léčebných. Na této v podstatě staví své základy jak Franklova logoterapie, tak především daseinsanalýza M. Bosse a L. Binswangerova.

Jean-Paul Sartre ve svých dílech postavil svobodu na nejvyšší stupeň všech lidských hodnot. Zejména se věnuje tématu svobodné volby. Sartre tvrdí, že člověk je odsouzený k tomu, aby byl svobodný. Odsouzený, protože sám sebe nestvořil; a přesto svobodný, protože je odpovědný za všechno, co dělá. Jednání je zde velmi důležitým faktorem svobody - je intencionální, často kreativní, zaměřené na určitý cíl, který si člověk může vždy svobodně vybrat, a to i v situaci značného omezení. Ani city nemají podle Sartra žádnou hodnotu, dokud nejsou definovány konkrétním svobodným činem (Sartre, 2004). Obsahem či kritériem lidské volby se však Sartre dále nezabývá, právě kvůli jeho přesvědčení, že si člověk volí a zároveň nese odpovědnost za zvolené. Svoboda je pro něj hlavní kategorií morálky (Cakirpaloglu, 2009).

Zajímavý je Sartrův pohled na význam strachu. Strach v podstatě ilustruje vědomí člověka o sobě jako o svobodném individuu nesoucí tíhu odpovědnosti za své volby. Strach je vědomí, že mohu, ale nemusím volit. Strach je tedy vědomím svobody. Člověk se často před tímto strachem snaží uniknout, většinou tím, že vysvětluje sám sebe a své jednání podmínkami prostředí a uniká do determinismu. Takový únik je podle Sartra sebeklamem, útekem před odpovědností (Liessmann & Zenaty, 1994).

Myšlení Immanuela Kanta bychom mohli zařadit do tzv. formálního subjektivismu. Kant definuje svobodu vůle jako absolutní svobodu vůči přírodním příčinám. Člověk je sice sám přírodní bytost a tudíž determinován přírodními zákony, ovšem jeho duševní bytí – především díky rozumu – je zcela autonomní a tedy schopné svobodného sebeurčení. Ovšem zdůrazňuje hrozbu lidské sobeckosti, kvůli které často svou svobodu používáme jako nástroj moci, jenž může značně omezit svobodu druhých. Aby k tomu nedocházelo, existuje jedna ústřední norma a tou je kategorický imperativ. Jednání každého člověka by mělo být zároveň přijatelné ostatními za obecnou normu. Toto poznání má každý člověk v sobě a tudíž každý bez rozdílu dokáže dohlédnout důsledky svého jednání a za toto jednání být také odpovědný. Člověk tedy umí být sám sobě jakýmsi zákonodárcem, má reflexi povinnosti, kterou si ve svém vlastním zájmu

ukládá. Vědomí této povinnosti jednoho vůči druhému – to je základ skutečné lidské svobody (Blecha, 2004).

Artur Schopenhauer rozdělil hodnoty do čtyř kategorií, z nichž poslední, kategorie estetických hodnot, představuje zároveň možnost dosažení svobody. Estetické hodnoty jsou ovlivněny uměním (Cakirpaloglu, 2009). Schopenhauer, respektive jeho myšlení je veskrze temné. Vůle pro něj představuje trýzeň, jejíž podstatou je stále něco chtít. Vůle není schopna uhasnout, tudíž celá lidská existence je tragická. Přece jen člověk může tuto trýzeň alespoň zmírnit. Podle Schopenhauera jsou to právě ony umělecké hodnoty, zejména pak hudba, která člověka osvobozuje (Blecha, 2004). Zde bychom se mohli krátce zamyslet nad podobností Schopenhauerových myšlenek a pozdějších Freudových teorií, konkrétně nad obranným mechanismem sublimace, kdy podle Freuda dochází k přenesení nepříjemných emocí pramenících z nahromaděné pudové energie do umění či jiných přijatelných/přínosných aktivit.

2.2 Objektivismus

Friedrich Nietzsche, inspirovaný myšlením Artura Schopenhauera, nepovažuje vůli za trýznivý, nýbrž za pozitivní princip. Je kritikem antické filozofie, která podle něj představuje svět, kde je o všem předem rozhodnuto a kde tím pádem není prostor pro volbu ani pro morálku. Mravní jednání je ale podle Nietzscheho pouze to, které nemá předem jasno, které musí vlastními silami, pomocí svědomí, vybírat z možných alternativ. Vůle je neomezeně svobodná záležitost, sama sobě by měla klást měřítko hodnot. V tomto se Nietzsche dostává do velkého rozporu se západní kulturou, která již člověku předkládá vytvořenou hodnotovou hierarchii, dle které by se měl každý řídit a usměřňovat své jednání (Blecha, 2004).

3 Sociologické pojetí svobody

Fakt, že svoboda zdaleka není jen tématem filozofickým, ale také sociologickým, je nezpochybnitelný. Svoboda jako jedna z mála lidských hodnot má celospolečenský význam, ve jménu svobody se vedly války, pro svobodu lidé umírali. Cílem této práce není napsat výčet konkrétních událostí, ve kterých měla společnost či politická situace ve světě co dočinění se svobodou nebo s jejím nedostatkem. Přesto je sociologické vnímání svobody na tomto místě důležitým milníkem na cestě k pojetí svobody ve

smyslu psychologickém. Ne náhodou se zmiňujeme o díle a myšlenkách sociologů, kteří se shodují více či méně na tom, že vývoj lidstva stále intenzivněji podléhá významu lidské individuality.

Herbert Spencer, evolucionista a spoluzakladatel pozitivismu, ve svém učení hovoří o podobnosti individuálního a sociálního organismu. Tvrdí, že vzájemná závislost jedince a společnosti je nezbytnou podmínkou pro pokrok sociální organizace a zároveň pro pokrok jednotlivce. V této koexistenci jedince a společnosti hraje významnou roli morálka, jako prostředek k udržení vzájemné pospolitosti. Aby byla ve společnosti udržena morálka, musí být respektován vývoj lidských potřeb. Pokud potřeby nejsou uspokojovány, přestávají být pro jednotlivce ve společnosti hodnotné, čímž se naruší žádaná rovnováha ve vztahu individua a společnosti (Spencer, 1898). Spencer velmi lidsky předkládá model možného fungování dokonalé společnosti, k níž se jedinec bude cítit přilehlý, aniž by na něj byl vyvíjen jakýkoliv tlak. Svoboda by mohla být v tomto duchu jednou z potřeb, které by měly být uspokojovány jak ve společenském, tak také v individuálním kontextu. Svoboda by ovšem stejně tak mohla znamenat jakýsi prvotní princip, na kterém je výše popsána morálka Spencerovy dokonalé společnosti založena. Společnost dá jedinci prostor/svobodu pro stanovení základních potřeb, na jejichž respektování a uspokojování postaví svou vlastní existenci. O přenesení tohoto modelu společnosti do reality můžeme polemizovat, avšak je dost možné, že by svobodu volby jedince a tudíž svobodu celé společnosti brzy vystřídala vzájemná závislost.

Rovnováhu vztahu člověka a společnosti vyvrátil francouzský sociolog Émile Durkheim tvrzením, že sociální normy překonávají zájem jednotlivce. Společnost je jediným zdrojem hodnot, jediným kritériem morálky. Morálka jednotlivce je tedy něco jako synonymum jeho interakce se společností a tudíž je v rozporu s pojmy jako samostatnost, nezávislost a svoboda. Nicméně také Durkheim uznává, a dokládá své myšlenky teorií o kolektivním vědomí, že jedinec ve společnosti může cítit jistý rozpor mezi možností svobodného života a života pod neustálým tlakem společnosti, zvláště pak v případech, kdy se hodnoty společnosti silně rozcházejí s potřebami jedince, který v této společnosti žije. Stav, vyvolaný právě rozpadem hodnotových normativních systémů společnosti, který v krajních případech může dovést jedince až k sebevraždě, nazývá anomie (Cakirpaloglu, 2009).

V díle Zygmunta Baumana můžeme sledovat obavy o lidskou svobodu právě v důsledku zasazení jednotlivce do společnosti, která (zejména dnes, hovoříme-li o zemích euroamerické kultury) dává člověku pocit bezpečí. Ve svých úvahách přitom vychází mimo jiné i z díla Sigmunda Freuda. Ačkoliv přiznává, že bezpečí, tím, že nerozhodnost vymění za pravidla a řád, může jistým způsobem omezit vnímání svobody jednotlivce, zároveň poukazuje na nesmyslnost volby mezi těmito dvěma fenomény a tvrdí, že svoboda bez záruky bezpečí nebude o nic šťastnější než bezpečí bez svobody. Hovoří o lidské tendenci pokládat nepřítomnost dotěrných a zákeřných omezení za svobodu. Tato tendence však byla aktuální za dob totalitních režimů a její přetrvávání je dle Baumana pouhým přežitkem. Naši předchůdci přemýšleli o svobodě jako o stavu, kdy se nikomu neříká, co má dělat a nikdo není nucen dělat to, co by raději dělat nechtěl. V tomto případě by jim dnešní postmoderní situace ve společnosti měla připadat jako ztělesnění svobody. Ovšem tyto naši předchůdci nemohli předvídat, že taková svoboda bude mít dnes také svou stinnou stránku. Za tu Bauman považuje nejistotu. Množství rozhodnutí, které dnes téměř denně musí člověk udělat, aniž by byl schopen dohlédnout předpokládaných výsledků svého rozhodování. V dnešní společnosti, kde není jasné, komu a čemu důvěřovat, kde existuje jen malá kontrola nad vývojem událostí, je člověk nucen volit, protože dnes je v tomto ohledu, dle přání svých předků, zcela svobodný (Bauman, 2004).

4 Svoboda v psychologii a psychoterapii

Uvažujeme-li o svobodě v kontextu individua a jeho duševního života, dostáváme se na pole psychologie, v mnohých případech také na pole psychoterapie. Jak souvisí svoboda s lidským prožíváním, co člověk jako myslící, vnímající a prožívající bytost považuje za (ne)svobodu, jestli a jak se svoboda projevuje v našem jednání – to jsou základní psychologické otázky, pokud se máme věnovat fenoménu svobody. Přesto při studiu literatury velmi často narážíme na fakt, že svoboda je pro naprostou většinu psychologických směrů/autorů neuchopitelná bez předchozí znalosti filozofických a sociologických tendencí, neboť všechny tyto spolu v otázce svobody souvisí a kooperují.

V následujících kapitolách se pokoušíme představit čtenáři obraz svobody tak, jak jej vykreslují čtyři hlavní psychologické směry – psychoanalýza, behaviorismus, humanistická a existenciální psychologie.

4.1 Svoboda očima klasické psychoanalýzy

Pokud se máme zamýšlet nad svobodou z psychoanalytického hlediska, pak jednoznačně musíme věnovat pozornost dílu Sigmunda Freuda, který nejenže položil základy psychoanalýzy, ale také velmi ovlivnil vývoj lidského myšlení a chování ve 20. století, a přestože některé jeho myšlenky jsou dnes již překonány, je stále jeden z nejcitovanějších autorů, nejen na poli psychologie.

Freud si během tvorby své psychoanalytické teorie stanovil několik základních východisek, které mimo jiné odrážejí jeho snahu stavět na vědeckých základech. V souvislosti se studiem svobody nás z těchto východisek zajímá především psychický determinismus. Názor, že jakýkoliv duševní fenomén má svou příčinu, je prostoupen celým Freudovým dílem. Determinismus se zde prosazuje jednak prostřednictvím tzv. asociačních sítí – všechny duševní obsahy jsou tedy vzájemně propojeny, a jednak prostřednictvím nevědomých procesů, které hrají v duševním životě člověka nezpochybnitelnou roli (Plháková, 2011).

Psychický determinismus je poměrně dobře popsán ve Freudově díle *Psychopatologie všedního života*. V této knize věnuje autor pozornost chybným výkonům, jako je například zapomínání, přerěknutí, přehmátnutí apod. Stejně jako jsou tyto chybné projevy dokladem o působení vnitřních, často nevědomých sil na naše jednání, je i naše rozhodování determinováno těmito silami. Freud problematiku svobody a svobodné vůle dává do souvislosti jednak s již zmíněným determinismem, ale také s motivací. Motivace má roli jakéhosi prostředníka mezi vědomými a nevědomými duševními procesy a tudíž velmi ovlivňuje naše rozhodování a následné jednání. V tomto ohledu tedy můžeme téměř ztotožnit funkci psychického determinismu s funkcí motivace v lidském rozhodování. Freud rozlišil situace malých rozhodnutí, v nichž nastupuje u člověka pocit přesvědčení o svobodné vůli, a situace důležitých, velkých rozhodnutí, kdy toto přesvědčení střídá pocit nutnosti. Obojí – tedy přesvědčení a svobodné vůli i pocit nutnosti – bychom ale mohli vnímat pouze jako přirozenou lidskou tendenci mít události vlastního života pod kontrolou nebo jako neochotu

přijmout fakt, že naše rozhodování téměř výhradně podléhá podnětům z vnitřních nevědomých sil a pudovým přáním (Freud, 1996). Pokud bychom se tedy měli vyjádřit, jaká je šance člověka na svobodu/svobodnou vůli z psychoanalytického hlediska, museli bychom konstatovat, že tato šance je velmi malá, pokud vůbec nějaká je.

Freud tuto myšlenku o svobodném rozhodování člověka popisuje s mírným, avšak očekávaným despektem: „*Proti předpokladu důsledného determinismu se mnoho lidí, jak známo, odvolává na zvláštní pocit přesvědčenosti o existenci svobodné vůle. Tento pocit přesvědčenosti trvá a neustupuje ani před vírou v determinismus. Jako všechny normální pocity je jistě něčím ospravedlněn. Pokud jsem mohl pozorovat, neprojevuje se však při velkých a důležitých rozhodnutích naší vůle; při takových příležitostech máme naopak pocit psychické nutnosti a rádi se na ni odvoláváme. ...Ale právě při nepatrných indiferentních rozhodnutích se rádi ujišťujeme, že jsme mohli jednat také jinak, že jsme jednali ze svobodné, nemotivované vůle*“ (Freud, 1996, str. 232).

Psychoanalytické pojetí svobody můžeme dále rozvinout v souvislosti s Freudovým zamyšlením nad kulturou a jejím vlivem na člověka. Hovoří v tomto smyslu o omezování a potlačování individuální svobody v důsledku kulturního vývoje, kdy navíc spravedlnost vyžaduje, aby těchto omezení nebyl ušetřen nikdo. To, co se ve společnosti projevuje jako touha po svobodě, může být interpretováno jako vzpoura proti nějaké existující nespravedlnosti. V tomto případě vlastně člověk touží stát se „slučitelným“ s kulturou, v níž žije. Touha po svobodě však také může pocházet z původní (kulturou nespoutané) osobnosti, a tím pádem bychom ji mohli vnímat jako základ nepřátelství vůči kultuře (Freud, 2007).

Kulturní člověk podle Freuda vyměnil štěstí, které definuje jako uspokojení nahromaděných potřeb a které zároveň ztotožňuje s individuální svobodou každého jedince, za pocit bezpečí. Pocit bezpečí přichází tehdy, je-li zaveden nějaký řád. Člověk tak může uniknout nejistotě a nerozhodnosti, což jsou velmi nepříjemné stavy duševního rozpoložení. Tato nadvláda kultury ve jménu bezpečí je podle Freuda stejně nezpochybnitelná jako fakt, že princip slasti nutí každého člověka vydat se na cestu za svobodou = štěstím. A proto je každý řád ohrožen potlačovanými potřebami, a mezi bezpečím a svobodou člověka existuje neustálé napětí. Tato teorie má souvislost také

s Freudovým pojetím vzniku neuróz – ty totiž vznikají mimo jiné právě z neschopnosti člověka snést míru odepření, které mu společnost ukládá ve službách svých kulturních ideálů. Člověk nakonec sám sebe chrání tak, že se „spokojí s málem“, když pod vlivem okolí, kultury, se jeho princip slasti přetváří ve skromnější princip reality, kdy sám sebe považuje za šťastného/svobodného, jestliže jen unikl neštěstí (Freud, 1998a).

Freudovu teorii o vlivu kultury na individuální svobodu bychom mohli považovat za další důkaz jeho všudypřítomného determinismu. Neexistuje tedy nakonec nic, co bychom mohli v psychoanalýze označit za svobodnou volbu, svobodné myšlení, svobodu. Vždy jsme určeni a ovlivněni svými vnitřními, často nevědomými pohnutkami, našimi neuspokojenými potřebami. Paradoxně, v kombinaci s vnímaným napětím mezi našimi potřebami a očekáváním prostředí, se tak nakonec opravdu můžeme cítit svobodní i tehdy, máme-li k tomu pramálo důvodů. Ovšem tento náš pocit svobody by mohl být velmi pravděpodobně v psychoanalýze označen za mechanismus ryze obranný.

Co se týče psychoanalytické psychoterapie, tak s principem svobody se zde neseťkáváme. Není divu, pokud vezmeme v úvahu, že samotný terapeutický vztah je postaven na jisté převaze analytika nad pacientem. Freud tvrdí, že pouze v takovém terapeutickém vztahu může analytik působit jako vzor a být nápomocen v odkrývání reality (Freud, 1998b).

Jakkoliv účinná tedy může být psychoanalytická terapie, o svobodu člověka primárně neusiluje a v podstatě ji ani nepřipouští, respektive se jí prostě nezabývá. Na základě výše zmíněných faktů o individuální (ne)svobodě jedince, determinovaného především vlastními vnitřními pohnutkami, je tato absence svobody v terapii nanejvýš pochopitelná. Nicméně i tak by stálo za zamyšlení, nakolik lze poznat a prožívat realitu právě z pozice někoho, kdo je neustále něčím (svými vnitřními silami, pudy...) nebo někým (prostředím, terapeutem...) určován, pokud by se nemohl dostavit zároveň pocit svobody – pocit, že realita je jedna věc, ale to, jak se v ní člověk zachová, věc druhá.

Na poli psychoanalýzy bychom jistě měli zmínit také dílo Ericha Fromma, který na principu svobody prakticky zakládá své rozsáhlé dílo. Přestože tento autor opravdu patří mezi psychoanalytiku, názorově se po celou dobu své tvorby přiklání spíše

k humanisticky orientované psychologii. Proto se o něm zmíníme právě v kapitole o humanistickém pojetí svobody.

4.2 Behaviorismus a svoboda

Behaviorismus je, podobně jako psychoanalýza, založen na přesvědčení o determinismu. V případě behavioristických teorií je ale člověk ovlivněn a určen podmínkami vnějšího světa, nikoliv svými vnitřními pohnutkami.

Jako zástupce behaviorismu, který se ve svém díle zmiňuje o tématu svobody, můžeme jmenovat B. F. Skinnera. Skinner klade důraz především na vědeckost svých teorií. Veškeré lidské chování je podle něj kontrolováno zvnějšku a tím pádem člověk ve skutečnosti nemá svobodu, ani svobodnou volbu. Existenci svobody vnímá jako iluzorní a pokládá ji spolu s lidskou důstojností a hodnotami za největší přítěž v analýze chování – pouhá myšlenka na osvobození se od determinismu je obtěžující. Do popředí naopak dává vliv vnějšího prostředí.

Přesto ve své knize *Beyond Freedom and Dignity (Za hranicí svobody a důstojnosti)* věnuje svobodě celou kapitolu. Jeho popis fenoménu svobody je opět založen na striktním determinismu, a tudíž sice hovoří o svobodě, ale pouze ve smyslu úniku od nepříjemných podnětů. Skinner tvrdí, že všechny živé organismy se přirozeně snaží vyhnout nebezpečným nebo nepříjemným situacím. Určitého druhu svobody je tedy dosaženo poměrně jednoduchými formami chování, které nazýváme reflexy. Uvádí například, že kýčáním se člověk osvobozuje od dráždění dýchacích cest. Když zvrací, osvobozuje svůj žaludek od nestravitelného jídla. Anebo ihned odstraní ruku z horkého nebo ostrého předmětu, rovněž aby ji osvobodil. Komplikovanější formy chování fungují podobně – pokud jsme nějak omezeni, snažíme se z tohoto omezení vymanit. Když jsme v nebezpečí, chceme od zdroje tohoto nebezpečí uprchnout. Chování tohoto druhu má zřejmě příčinu ve snaze organismu o přežití a je založeno na stejném principu jako dýchání či trávení jídla. Jedná se sice o menší, ale i tak významné případy snahy člověka být volný. V žádném případě je ale nepřipisuje jakékoliv lásce ke svobodě – jsou to prostě formy chování, které se ukázaly jako užitečné při snižování hrozby. Důležitější roli hraje chování, které oslabuje škodlivé podněty jiným způsobem – není získané jako podmíněné reflexy, jedná se o výsledek operantního podmiňování (Skinner, 1971).

Behavioristické pojetí svobody je tedy – podobně jako pojetí svobody v psychoanalýze – hluboce ovlivněno myšlenkou determinismu, který je určující. Co mě ale v této věci znejistňuje, je fakt, že pokud by byl opravdu člověk pouze „výrobek“ působících vnějších sil, stále existují ony vnější síly, které ho determinují. A těmito vnějšími silami mohu označit stejně tak, jako jimi označím rodinné zázemí, prostředí, ve kterém člověk vyrůstá, kulturu, společenské podmínky nebo proces operantního podmiňování, tak jimi přeci označuji zároveň člověka. V otázce operantního podmiňování, na kterém Skinner demonstruje až děsivé zákonitosti modifikace chování, stojí sice na jedné straně člověk, který je v pozici „oběti“, ale na straně druhé je to stejně tak ve většině případů opět člověk, který má kontrolu a moc. A pokud uvažíme, že je někomu dána takto uměle vytvořená mocenská pozice, mohlo by to také evokovat myšlenku, že je mu současně dána také svobodná volba, jak s touto mocí zacházet.

Na druhou stranu, pevné Skinnerovo přesvědčení o neexistenci vztahu člověka ke svobodě jakožto vyšší hodnotě než je sebezáchovná funkce či připravenost organismu uniknout hrozbě, nedává příliš prostoru k těmto úvahám. Každopádně – s přihlédnutím na duševní život člověka, který je dnes popisován jako skutečně složitý komplex, v němž jsou všechny psychické stavy a procesy vzájemně propojeny, chování souvisí s prožíváním, vnější prostředí má vliv na vývoj osobnosti, a kdy můžeme prokázat existenci vnitřních sil a motivace...zkrátka v čase, kdy víme, že složitost duše nelze vtěsnat do teorie o modifikaci chování – můžeme označit behavioristický přístup jako značně strnulý a ochuzený o zásadní poznatky z oblasti lidské duše, kam také množství autorů jednoznačně zahrnuje problematiku svobody člověka a jeho svobodné volby.

4.3 Svoboda v humanistické psychologii

Oproti předchozím dvěma směrům (psychoanalýze a behaviorismu), které byly oba svým způsobem založeny na determinismu člověka, je humanistická psychologie směrem indeterministickým, tudíž opouští od názoru, že život člověka je předem určen nebo ovlivněn. Mezi nejdůležitější aspekty humanistické psychologie patří fenomenologický přístup k člověku. To v podstatě znamená, že chování člověka je jeho reakce na jeho osobně prožívanou realitu. Humanistické psychologii jde o pochopení lidské přirozenosti, ocenění lidského života. Důležitým pojmem, který do psychologie zavedl A. Maslow, je sebeaktualizace. Ideálně by každý člověk měl usilovat o to stát se

sebeaktualizovaným jedincem – tato cesta mimo jiné vyžaduje, aby se člověk naučil svobodně mluvit, svobodně jednat, mít svobodu vyjádřit sebe sama (Maslow, 1943).

Blíže se humanistickým pojetím svobody budeme zabývat v následujících kapitolách, v díle C. Rogerse a E. Fromma.

4.3.1 Humanismus Carla Rogerse

Carl Rogers, jakožto nejvýznamnější představitel humanistické psychologie, vnímá člověka jako „proces“, který se neustále mění a vyvíjí. Ve svém díle klade důraz zejména na individualitu člověka. Za největší Rogersův přínos můžeme považovat jeho nedirektivní pojetí psychoterapie, kdy největší část úspěchu klienta v terapii závisí na jeho vztahu s terapeutem. Svoboda je v Rogersově teorii důležitým pojmem. Člověk má svobodnou volbu, svůj život má ve svých rukou a jeho přirozeně optimistické naladění vůči světu mu poskytuje jakousi moc, nebo alespoň kontrolu nad vlastním životem.

Rogers se ve své knize *Způsob bytí* zabývá propastnými rozdíly mezi humanistickou psychologií a behaviorismem. Věnuje několik řádků kritice teorie o operantním podmiňování, kdy poměrně ironicky popisuje Skinnerovo vnímání role prostředí jako výhradní determinanty lidského jednání. Říká, že není možné, aby vše, co člověk v životě dělá, bylo pouhým nevyhnutelným důsledkem podmiňování (Rogers, 1998).

S humanistickou psychologií Carla R. Rogerse přišla také humanisticky orientovaná psychoterapie, nebo, jak ji Rogers sám označuje, terapie orientovaná na člověka. Terapeut vede pacienta, aby příčiny svých problémů objevil sám. Mezi základní podmínky úspěšné terapie patří mimo jiné také uznání a přijetí klientova spontánního já. Terapeut také vede klienta k odpovědnosti za vytváření své vlastní volby a spolu s ním usiluje o růst jeho nezávislosti. (Rogers, 1940)

„Řekneme-li o člověku, že se může rozhodnout, neznamena tato výpověď totéž jako formulace, že jeho volba není vůbec důležitá. ...Svůj přístup k sociální změně musím založit na lidské touze po změně a schopnosti se změnit, ne na podmiňování“ (Rogers, 1998).

Všechny výše zmíněné faktory v Rogersově teorii o člověku nás nutně navádějí na myšlenku, že v humanistické psychologii má svoboda své velké uplatnění, respektive že pojem svobody má svou důležitost, a hraje ústřední roli i v psychotherapeutickém procesu. Proč je pro člověka v terapii svoboda důležitá? Na základě Rogersových tvrzení, že člověk musí dojít k touze po změně sám, je v podstatě přirozené, že tento proces potřebuje být svobodný. Pokud člověk sám něco z vlastní vůle chce, a je schopen se v tomto svém chtění zorientovat, vidět a pravdivě prožívat sám sebe a své duševní pohnutky, pak o něm můžeme mluvit jako o svobodném. A tudíž bychom svobodu mohli považovat za jeden z prvních, složitých a v terapii často bolestivých kroků na cestě ke změně, v širším kontextu pak na cestě k sebeaktualizaci.

4.3.2 Erich Fromm o svobodě

V díle Ericha Fromma je téma svobody zastoupeno velmi hojně. Přestože se tento slavný psycholog celý život označoval za psychoanalytika a jeho vzdělání opravdu bylo psychoanalytické, myšlenkově ho můžeme řadit spíše k humanisticky laděným psychologům. Fromm navíc kladl důraz na provázanost vztahů individua a společnosti, čímž významně přispěl také na poli sociální psychologie.

Ve své knize *Escape from Freedom (Únik ze svobody)* popisuje lidské tendence přichýlit se k autoritám jako přirozený projev úzkosti, která vznikla rozpadem středověkého světa, v němž se navzdory různým nebezpečím člověk cítil být bezpečným a jistým. Moderní člověk je podle Fromma stále úzkostný a tím pádem také stále v pokušení odevzdat svou svobodu diktátorům, anebo, ještě hůře, ji „rozmělnit“ přetvořením sebe sama. Fromm toto umělé přetvoření sebe sama v důsledku úzkosti ze svobody popisuje jako proces, v němž se člověk stává šroubkem stroje, který je sice dobře živený i oblékaný, ale který nikdy nebude svobodným člověkem, nýbrž automatem. Ve stejné knize ovšem dodává, že i přesto je úsilí o svobodu vrozené a člověku přirozené a i když může být zneužito či potlačováno, vždy se někde znovu objeví (Fromm, 1941).

Velmi zajímavé a tudíž stojící za povšimnutí je Frommovo vysvětlení tohoto jevu. Zamýšlí se totiž nad tím, že ona úzkost člověka z možné individuální svobody pramení do jisté míry z jeho nerovnoměrně vyvinutých intelektuálních a emocionálních schopností. Dle autora jsme konfrontováni právě s podobnými nesnázemi z toho

důvodu, že lidský mozek žije ve dvacátém století, kdežto rozvoj emocí se zastavil v době kamenné. A tak lidé potřebují mýty, potřebují idoly – aby unesli tíhu skutečnosti, že kromě člověka samotného neexistuje žádná jiná autorita, která by poskytla jeho životu smysl (Fromm, 1941).

S trochou nadsázky si zde dovolím poznamenat, že dnes by možná Erich Fromm na tomto tvrzení pozměnil pouze to, že lidský mozek žije ve století jednadvacátém...

V knize *Lidské srdce* se k této tematice vrací opět ve smyslu konfliktu mezi emocionální a intelektovou rovinou lidského vnímání. K tomuto závěru dochází tentokrát při zamyšlení nad samotnou podstatou člověka. Člověk, jako součást přírody, jako jeden z mnoha živočichů, má oproti všem ostatním navíc vědomí sebe sama, čímž překračuje veškerý ostatní život. Stejně jako si je vědom své minulosti a budoucnosti, pociťuje rozpor ve svém postavení v přírodě. Je vystaven jejím nahodilostem a přece ji určitým způsobem dokáže překročit. Podle Fromma tak stojí tváří v tvář konfliktu, že je v přírodě vězněn, přestože je ve svých myšlenkách svobodný. Právě lidské sebevědomí udělalo z člověka cizince – odděleného od ostatních živočichů a tudíž osamělého a plného úzkosti z této skutečnosti (Fromm, 1969).

Pokud budeme hledat ve Frommově díle souvislost mezi svobodou a charakterem, ani na tomto „úseku“ nás autor nezklame. Naopak jeho teorie je velmi propracovaná – pokud autor na jednom místě hovoří o jednom aspektu svobody, pak jiný, stejně podstatný aspekt svobody na jiném místě, mu neodporuje, nýbrž jej doplňuje, obohacuje. Ale zpět ke svobodě v souvislosti s lidským charakterem. Fromm popisuje svobodu jako funkci charakteru dané osoby. Nepovažuje tedy svobodu za něco abstraktního, co buďto člověk má, nebo nemá. Tvrdí, že někteří lidé nemají svobodu zvolit si dobro, protože jejich charakterová struktura neumí jednat souhlasně s tímto dobrem. Naopak někteří lidé ztratili schopnost volit zlo, poněvadž jejich charakter již po zlu nedychtí. To jsou ovšem krajní případy, kdy na jednu nebo na druhou stranu můžeme mluvit o určitém determinismu člověka jednat tak, jak jim „dovolí“ jejich charakter. U většiny lidí tomu takto není – právě proto, že u většiny lidí existují protikladné sklony, které jsou vyváženy tak, že je možné volit. A vždy, ať je situace jakákoliv, volíme mezi dvěma protikladnými alternativami. Zjednodušeně řečeno

volíme mezi růstem a zájmem na životě v protikladu vůči smrti a stagnaci (Fromm, 1969).

V otázce svobody Fromm pokračuje ještě dále, když se zabývá nešťastným zobecňováním či špatným nebo jednostranným označením pojmů. Jedním z nich je například odpovědnost – odpovědnost lze popsat jako fakt, že je možné člověka potrestat nebo obžalovat. Ovšem existuje také jiné vysvětlení odpovědnosti, které nemá žádný vztah k trestu či vině. Odpovědnost zde znamená, že jsem si vědom toho, co jsem udělal. Navíc jako další komplikaci při vysvětlování pojmů vnímá dobu, kdy se začalo o svobodě mluvit na příliš obecné a abstraktní rovině. Označuje jako „omyl“ mluvit o svobodné vůli člověka, když by bylo namístě hovořit o svobodné vůli jednoho konkrétního jedince (Fromm, 1969).

V souvislosti s terapeutickou/analytickou prací hovoří Fromm o složitostech mobilizace nevědomé energie a také potížím při předkládání alternativ v psychoanalytickém procesu. V tomto směru se nejprve věnuje důležitosti, kterou má schopnost člověka chápat. Schopnost chápat v analýze, stejně jako schopnost chápat v každodenním životě. *„Jestliže se někdo zeptá, proč většina lidí v životě troskotá, je to podle mne proto, že nevědí, kdy přichází rozhodující moment“* (Fromm, 2000, str. 110).

Podle Fromma v životě mnoha lidí nikdy nenastane okamžik, kdy by si byli vědomi, že se nacházejí v situaci rozhodování. Většinou to zpozorují pozdě a z toho důvodu skutečně mohou zpětně hodnotit svůj život jako determinovaný a bez možnosti svobody. Kdyby ale lidé byli schopni nahlédnout situaci a byli by konfrontováni s faktem, jaké rozhodnutí povede k jakému výsledku, měli by zároveň příležitost jednat odlišně a pak by podle Fromma nemuseli být tak nemocní a zlomení (Fromm, 2000).

K této myšlence se vrací i v úvahách o psychoanalytické psychoterapii: *„Hlavní důvod, proč uvědomění si sebe, pravé vědomí vlastní celé situace může vyvolat změnu, spočívá v tom, že umožní působení energie, která je v nás. ... Existuje mnoho lidí, ve kterých je energie tak slabá, že již nelze nic dělat – může to souviset s věkem, může to souviset s jejich poraženectvím, takže není již žádná naděje. Bylo by pošetilé tvrdit z dogmatických nebo principiálních důvodů, že takový člověk bude pozitivně reagovat na úplnou konfrontaci se svým životem. Je možné, že nebude reagovat pozitivně, a přece mu to vcelku může pomoc dovědět se, kam se vyvíjí a jaké jsou alternativy jeho života.*

To je podle mého názoru nejdůležitější úkol psychoanalytika. Pomoci analyzandovi, aby si uvědomil alternativy, je součástí analýzy. Neznamená to hodnotové soudy, je to jen konstatování“ (Fromm, 2000, str. 111).

Problém, který je v analytické terapii nutno překonat, je podle Fromma ten, že si většina lidí myslí, že vždy existuje nějaké řešení, a to i v případě, kdy se toto řešení zdá být nemožné. Lidé zkrátka věří v nemožná řešení. V otázce svobody je tomu stejně tak. Lidé chtějí být svobodní, ale zároveň si vytvářejí závislé vztahy – a to podle Fromma není možné. Dodává: *„Právě tak není možné, aby člověk byl nezávislý a svobodný a současně aby si z něho někdo dělal blázny reklamou a banálním myšlením. Nemůžeme mít obojí; ale většina lidí hledá kompromisy, a můžete říci, že je to forma odporu. Dokud doufám v zázrak, což znamená řešení, které není ve skutečnosti možné, nemám žádnou šanci cokoli učinit“ (Fromm, 2000, str. 112).*

Co se týče Frommova přístupu ke svobodě, mohli bychom s klidným svědomím konstatovat, že jeho pojetí svobody je velmi „poctivě“ propracované. Dotýká se problematiky svobody z několika úhlů pohledu, které dohromady podávají čtenáři velmi komplexní obraz myšlenek a názorů. Frommovo pojetí svobody by se dalo označit za velice lidské, s citelným zájmem autora o člověka jak ve společenském kontextu, tak také jako představitele své vlastní jedinečnosti. Na druhou stranu si Fromm udržuje jakýsi odstup, kterým demonstruje důležitost reálného vidění a vnímání světa, jež je pro dosažení svobody každého jednotlivce nezbytné. Zejména je tento důraz na uvědomování si reality patrný v jeho popisu dobré, fungující psychoterapie. Vidět reálné možnosti, vnímat reálně děje a vztahy kolem sebe – toho chtěl v terapii ostatně dosahovat také Freud, nicméně Frommovo pojetí analýzy láká „čtenáře“ právě jeho nenaléháním. Podle Fromma analytik nemusí pacientovi/klientovi/analyzandovi předkládat složité a často jednostranné interpretace jeho chování nebo prožívání (čímž by mimo jiné připustil, že člověk opravdu je determinovaný). Pouze by měl mít nástroje – schopnosti přimět člověka, aby tuto realitu vidět chtěl a chtěl také přijmout fakt, že spíše než očekávat zázraky by mohl vnímat rozmanitost těch možností, které jsou dostupné a svobodně se tak v pravý čas pro některou z nich rozhodnout. Umět se postavit před rozhodnutí ve chvíli, kdy nastala situace vyžadující po člověku, aby se rozhodl, to je podle Fromma jakási deklarace svobody, princip seberozvoje, a zároveň také boj proti determinismu, kterému člověk tak snadno, a často i rád, podléhá.

4.4 Existenciální psychologie a svoboda

Existenciální psychologie si vzala za cíl zdůraznit individuální svobodu člověka ruku v ruce s jeho schopností převzít zodpovědnost za své jednání a prožívání. Být svobodný zde znamená terminální hodnotu člověka, jeho směřování, jeho životní cestu i cíl. Právě zde pozorujeme znatelný rozdíl mezi existenciálními směry a humanistickou psychologií. Oba směry bychom sice mohli označit za velmi „prosvobodné“, ale zatímco v humanistickém pojetí je svoboda jakýmsi prostředkem k dosahování životních cílů, k dobrému životu, sebeaktualizaci jedince...existenciální přístup klade důraz na svobodu spíše ve smyslu „žít svobodu“, ne ji „používat“ (čímž samozřejmě neshazujeme důležitost a roli svobody v humanistické psychologii, pouze se snažíme o co nejpřesnější zasazení pojmu svoboda v jednotlivých směrech psychologie/psychoterapie).

V souvislosti s existenciálním přístupem ke svobodě představíme základní postuláty teorie daseinsanalýzy a logoterapie.

4.4.1 Daseinsanalýza

Za zakladatele existenciální psychologie můžeme považovat švýcarského psychiatra Ludwiga Binswanger. Přestože v mládí úzce spolupracoval s C. G. Jungem a S. Freudem, brzy se od psychoanalytického pojetí člověka odklonil a začal se zajímat o Heideggerovo „dasein“ (=pobyt, bytí ve světě). Vnesl tak prvky Heideggerovy filozofie do nové psychologické disciplíny – daseinsanalýzy. Jeho nástupce, Medard Boss, mu však nakonec vyčítá nedostatečnou „věrnost“ Heideggerovi, proti čemuž v podstatě Binswanger neprotestuje a ubírá se ve svém díle cestou, která je spíše v duchu fenomenologie E. Husserla. Stěžejní pro oba autory je ale fakt, že daseinsanalýzu postavili na myšlence existenciální psychologie a fenomenologie, kde ústředními pojmy jsou v první řadě svoboda, autenticita a přijetí (Hlavinka, 2008).

Daseinsanalýza je tedy, spíše než psychologický směr, směr psychoterapeutický. Ztotožňuje pojem zdraví s pojmem svobody, a propojenost duševního a tělesného je dnes jedno z jejích největších témat. Daseinsanalýze jde o vidění a pochopení lidského utrpení a strádání v jejich bytostném obsahu. Dasein znamená otevřenost světu, v němž nás stále něco oslovuje – svět i spolulidé – pokud jsme my otevřeni pro jejich vnímání (Condrau, 1998).

Co v daseinsanalýze znamená svoboda, by se tedy dalo jednoduše nazvat jako otevřenost světu, snaha člověka rozumět událostem vlastního života, rozumět sobě a sebe přijímat. Pokud je nějaký terapeutický směr, který jde do hlubokého zamyšlení člověka nad vlastní existencí, pak je jím právě daseinsanalýza. To ale také znamená, že proces „stávání se sám sebou“ je často doprovázen pocitem individuální osamělosti a existenciální nejistoty, přestože záměrem je zvyšování schopností svobodného rozhodování.

Svoboda by mohla být označena jako cíl daseinsanalytické terapie, prostředek léčby duševní nemoci. Ta je totiž úzce propojena s neschopností člověka svobodně se rozhodovat. Vědomí nekonečného množství možností, ze kterých si člověk musí neustále vybírat, výzvy, které člověk nikdy nemůže naplnit všechny – to vše s sebou přináší potenciální onemocnění. Svoboda – to je možnost být sám sebou, umět si vybrat z možných alternativ a nést za to náležitou zodpovědnost. Svoboda je duševní zdraví. Je předpokladem plného, autentického života (Růžička, 2010).

4.4.2 Logoterapie

Velmi podobně smýšlející psychologickou disciplínou je existenciální analýza V. E. Frankla, jejíž jedinečnost tkví taktéž v provázanosti psychologických a filozofických předpokladů, na nichž je založena. Základními pojmy Franklovy humanisticko-existenciální psychologie jsou vůle, smysl a existence. Svobodu vůle pokládá Frankl za základní lidskou vlastnost. Logoterapie je psychoterapeutický směr, který se ptá po svobodě a smyslu života.

Frankl při konstruování teorie existenciální analýzy vychází především z vlastních zkušeností. Hovoří o degradaci lidí během druhé světové války: *„Nu, v této době se stalo vůbec všechno pochybným: peníze – moc – sláva – štěstí – to všechno se činností člověka rozplynulo. Ale v jednom byl člověk sám roztaven, spálen bolestí a rozžhaven utrpením, vtaven do svého bytí. To všechno, co se rozplynulo, bylo „mít“: peníze máme, moc máme, slávu máme, štěstí máme; ale člověkem jsme. Tak vedla tato doba k obnažení lidské podstaty“* (Frankl, 1994, str. 78). Přestože autor sám má osobní zkušenost s koncentračním táborem a nelidským zacházením, v jeho psychologii registrujeme všudypřítomný předpoklad, že každý člověk může být dobrý. Jedná se o vyjádření silné víry v člověka a jeho možnosti.

Stěžejní lidská síla tkví podle Frankla v logu = smyslu, který je zároveň cílem každého člověka a který do jisté míry určuje jeho existenci. Smysl je subjektivní duševní obsah každého konkrétního jedince. Na tomto předpokladu se také zakládá myšlenka logoterapie – tedy že smysl je potřebné prožít, nikoliv někomu jen tak uložit. Podstatou tvorby smyslu je hodnocení možností, které člověk má. Pokud se změni význam situace odhalením její pravé hodnoty s tím, že tuto novou hodnotu jsme schopni akceptovat, potom situace vždy získá nový smysl. Takto může člověk převzít vlastní zodpovědnost za své svobodné rozhodování v dané situaci (Cakirpaloglu, 2009).

Frankl vnímá svobodu jako fenomén, který člověku nabízí, aby si vybral – za každých okolností si může vybrat a záleží pouze na něm, pro co se rozhodne. Autor zde nehovoří jen o alternativách, které přináší člověku běžný život, nýbrž poukazuje na fakt, že svobodně se rozhodnout může znamenat „pouze“ zaujmout stanovisko, ať už jsou podmínky a okolnosti v jeho rozhodování jakékoliv. Svobodu vnímá jako možnost pozdvihnout se nad vnější podmínky. *„Svoboda je tedy jeden z lidských fenoménů. Je to však také tuze lidský fenomén. Lidská svoboda je svoboda konečná. Člověk není svobodný od podmínek, nýbrž pouze svobodný k tomu, aby k nim zaujal stanovisko. Ale podmínky jej neurčují jednoznačně. Neboť koneckonců záleží na něm, aby rozhodl, zda podmínkám podlehne, zda se jim podrobí. Existuje totiž prostor, v jehož rámci se může nad ně pozdvihnout, čímž se vůbec teprve pozdvihne do lidské dimenze“* (Frankl, 1994, str. 107).

Oba „indeterministické“ směry, jak daseinsanalýza, tak také logoterapie, staví své teorie na svobodném pojetí člověka, na jeho svobodné vůli. Je zde patrná podobnost existenciálních a humanistických směrů v mnoha ohledech. Argumentem, proč si tyto směry navzájem sympatizují a proč je naopak jejich pojetí svobody tolik odlišné od pojetí svobody psychoanalýzy a behaviorismu, by mohlo být již několikrát zmíněné dogma o determinismu člověka. Tam, kde je člověk určen, zkrátka není prostor pro svobodnou vůli, svobodná rozhodnutí.

II. VÝZKUMNÁ ČÁST

Jakkoliv je našemu vědomí představa svobody jasná, a přestože existuje množství teorií a pojetí svobody (jak jsme ostatně demonstrovali v teoretické části práce), je zřejmě obtížné ji logickými argumenty dokázat či obhájit její existenci. Nicméně pocit svobody či nesvobody prožívá svým specifickým způsobem každý z nás. A protože je tento pocit velmi subjektivní záležitostí, nelze usilovat v tomto směru o jakoukoliv unifikaci... Ve výzkumné části práce předkládáme pokus, ne tedy o další vysvětlení pojmu svoboda, nýbrž o mapování pojetí svobody v dnešní společnosti – pojetí svobody dospělými lidmi, kteří dostali prostor se k této věci *svobodně* vyjádřit. Seznámíme se tedy s předmětem výzkumu a jeho cíli, položíme výzkumné otázky. Představíme výzkumný vzorek a také metody výběru zúčastněných respondentů. Podrobně jsou popsány metody získávání dat a jejich následné analýzy, na jejichž základě se pokoušíme interpretovat výsledky.

Výzkum lze pomyslně rozdělit na dvě základní fáze: V první fázi jsme se pokusili získat podklady pro vytvoření dotazníku – postupovali jsme kvalitativně. V druhé fázi jsme použili vytvořený dotazník a data jím získaná jsme zpracovávali kvantitativně. Z tohoto pohledu můžeme tedy typ výzkumu označit jako smíšený.

1 Předmět výzkumu

Hlavním předmětem výzkumu je zjišťování pojetí svobody u dospělých – jaké je jejich vnímání svobody v různých oblastech života.

Za předmět výzkumu považujeme také porovnávání pojetí svobody ve dvou vybraných kategoriích, a to jednak na základě pohlaví (rozdíly mezi muži a ženami) a jednak na základě věku respondentů (rozdíly mezi mladšími a staršími). Předmětem výzkumu je nakonec také určování těsnosti vztahů mezi konkrétní oblastí svobody a zařazením respondentů do odpovídající skupiny vzhledem k této oblasti – zabýváme se konkrétně finanční závislostí respondentů (závislý, nezávislý) a jejich vnímáním finanční svobody, a dále vlivem partnerství (zadaný, nezadaný) na hodnocení svobody v partnerských relacích.

Předpoklad:

Dnešní demokratická společnost, v níž se nám dostává prakticky neomezených možností a jen málokdo by zpochybnil, že lidé v takové společnosti JSOU svobodní, nabídla „svým lidem“ mimo jiné právě jakýsi fenomén svobody. Tak jako v mnoha dalších oblastech lidských hodnot, kdy je člověk spíše jejich pasivním příjemcem, nežli tvůrcem, je i svoboda člověku předkládána v souladu s tím, co se dnes očekává nebo co se dnes „nosí“. Člověk tak přebírá obraz svobody, který je vykreslen zejména jako dostatek materiálního, především pak finančního zázemí; který příliš nesympatizuje s dlouhodobým partnerským vztahem či manželstvím; který svobodu ztotožňuje s pocitem volnosti a životem bez závazků.

Dochází tak k demonstraci této hodnoty prostřednictvím zavedených společenských tendencí, které by mohly nakonec pojem svobody zúžit na pár jednoduchých indicií, dle kterých lze člověka považovat za svobodného. Otázkou je, zda jsou skutečně tyto „indicie“ v souladu s jeho niterným vnímáním a prožíváním svobody.

2 Dosavadní výzkumy

Co se týče dosavadních snah o výzkum svobody či jejího psychologického pojetí, nezaznamenali jsme v dostupných zdrojích nic, co by bylo tomuto tématu příbuzné a čím bychom se tedy mohli nechat inspirovat.

Přesto by bylo vhodné zmínit na tomto místě přehledovou studii Stanislava Ježka, působícího na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Tato studie se zabývala fenoménem autonomie, její přesný název je *Aktuální pojetí autonomie v psychologii*. V úvodu studie sám autor předesílá, že téma svobody a svobodné vůle je dnes probíráno a diskutováno přednostně na poli filozofie, nebo na rozhraní filozofie a neurověd. Psychologové si z tohoto tématu „vytrhlí“ autonomii, coby konstrukt, který se naopak rozvíjí v mnoha kontextech oboru psychologie, a tudíž je pro ně lépe uchopitelný a „zkoumatelný“. I tak se autonomie empiricky zkoumá, pouze pokud je zdůrazněn její konkrétní aspekt nebo souvislost s jinými fenomény – proto také vznikla tato přehledová studie – pro poskytnutí uceleného psychologického pohledu na autonomii. Ježek na základě různorodých výzkumů autonomie z různých oblastí (především ale z oblasti vývojové psychologie – autonomie u adolescentů) pojmenoval dvě stěžejní skupiny – autonomii subjektivní a autonomii objektivní. Co může být

zajímavé pro náš výzkumný záměr je autorovo zamyšlení, že subjektivní autonomie je vlastně zaměření člověka na zkušenost volby a utváření vlastního chování, kdežto objektivní autonomie představuje zaměření na specifické druhy (ne)závislosti a její vývoj (Ježek, 2014).

Co si z této studie odnášíme, může být fakt, že pojem svoboda je obklopen velmi širokým spektrem jiných, možná specifičtějších pojmů (zde například *autonomie*), které však nakonec autor vždy spojuje s pocitem svobody, svobodné volby, nezávislosti či svobodného myšlení. Opět jsme se ale nesetkali s bližším konstatováním o pojetí svobody, nebo v tomto případě autonomie, tak, jak ji vnímá sám její nositel.

Existuje samozřejmě množství dalších prací o svobodě, nicméně jejich charakter je ve většině případů ryze teoretický, zaměřující se spíše na srovnávání osobností, které se svobodou hlouběji zabývaly. V jiných případech je zase svoboda, jakožto výzkumný problém, zmiňována v politologických a sociologických souvislostech. O výzkumnou zkušenost jiných autorů v souvislosti se svobodou, resp. jejím psychologickým pojetím, jsme tedy v této práci ochuzeni.

Také z tohoto důvodu označujeme náš výzkum za mapující, orientační.

3 Cíle výzkumu

Hlavním cílem výzkumu bylo zjistit, nebo lépe řečeno zorientovat se v tom, jaké je pojetí svobody u vybraného vzorku dospělých jedinců různého pohlaví, věku, rodinného stavu (včetně rozlišení lidí na žijící ve vztahu a žijící bez stálého partnera), vzdělání a místa bydliště. Součástí základních informací o každém respondentovi (mimo výše uvedené sociodemografické údaje) byly také informace o jeho aktuálním stavu – konkrétně o jeho finanční situaci (závislost či nezávislost na jiných osobách), životní spokojenosti a pocitu svobody.

Jako dílčí cíle práce můžeme označit:

- Zjišťování rozdílů v pojetí svobody mezi muži a ženami
- Zjišťování rozdílů v pojetí svobody mezi mladšími a staršími respondenty

- Zkoumání souvislostí mezi finanční závislostí respondentů a jejich pojetím finanční svobody
- Zkoumání souvislostí mezi respondenty žijícími ve vztahu/bez stálého partnera a jejich pojetím svobody v partnerství

4 Výzkumné otázky

Na základě stanovených výzkumných cílů jsme položili následující výzkumné otázky:

- 1. Jaké je dnešní pojetí svobody u dospělých jedinců?**
2. Existuje rozdíl mezi pojetím svobody u mužů a pojetím svobody u žen?
3. Existuje rozdíl mezi pojetím svobody u mladších a pojetím svobody u starších respondentů?
4. Souvisí finanční závislost/nezávislost respondentů s jejich vnímáním finanční svobody?
5. Souvisí partnerství/život bez stálého partnera s vnímáním svobody v pojetí partnerského soužití?

5 Metody výběru

Pro výběr zkoumaného vzorku respondentů nám posloužily dvě metody výběru, a to příležitostný výběr a metoda lavinového výběru („snowball technique“). Tyto dva druhy výběru nám měly zajistit, že zkoumaný soubor nebude a priori nijak omezený.

Přestože metoda příležitostného výběru bývá označována jako jednoduchá a často nespolehlivá, zvolili jsme tento typ výběru hned ze dvou důvodů. Příležitostný výběr nachází často své uplatnění v pilotních studiích či předvýzkumech a bývá hojně využíván jako přijatelná první sonda do zkoumané problematiky (Ferjenčík, 2000), což v našem případě plně vystihuje charakter našeho výzkumného záměru o orientačním mapování pojetí svobody u dospělých. Tento typ výběru lze také využít pro předběžné ověření nových metodik a následného „vychytání“ jejich nedostatků pro další používání nebo standardizaci (Ferjenčík, 2000). A protože předkládáme jako jednu z metod získávání dat námi vytvořený dotazník v podobě Likertova škálování, který zatím nebyl využit k žádnému jinému účelu, shledáváme příležitostný výběr i z tohoto důvodu jako adekvátní.

Metodu příležitostného výběru jsme využili k našemu účelu dvakrát – v první fázi při úvodním dotazování kvalitativního rázu, na jehož základě mohl vzniknout dotazník. Následně byl příležitostný výběr využit při oslovování jedinců, ochotných

tento dotazník vyplnit. Abychom mohli získaná data z dotazníků statisticky zpracovat, zvolili jsme v druhé fázi kromě příležitostného výběru respondentů také výše zmíněnou metodu lavinového výběru – takto se náš zkoumaný soubor značně rozšířil.

6 Tvorba dotazníku

Následující kapitoly se věnují kvalitativně orientované práci v první fázi výzkumu, kdy jsme měli za cíl (na základě získaných kvalitativních dat v podobě výpovědí několika respondentů) vytvořit dotazník pro následné kvantitativní zpracování pojetí svobody v druhé fázi.

6.1 Metoda získávání dat

Pro získání prvotních dat jsme zvolili interview. Metoda rozhovoru nám posloužila jako cenné prvotní sbírání informací o pojetí svobody. Jednalo se o nestrukturované interview – jedna otevřená otázka, resp. výzva k zamyšlení, na kterou jsme dostali odpovědi různého rozsahu od 15 dobrovolníků, z toho 7 mužů a 8 žen. Otázka byla položena takto:

„Pokuste se zamyslet a vlastními slovy vyjádřit, co pro Vás znamená svoboda - co si pod tímto pojmem představíte?“

Cílem rozhovoru bylo získat informace o subjektivním pojetí svobody od každého respondenta zvlášť. Nechali jsme na uvážení každého zúčastněného, jak široce nám odpoví, jak se zamyslí. Nekladli jsme žádné doplňující otázky.

Interview bylo vždy realizováno v neformálním prostředí, vždy za účasti pouze jednoho tazatele a jednoho respondenta. Každý z respondentů byl předem srozuměn s cílem rozhovoru (tedy jeho využitím ve výzkumné části diplomové práce na téma psychologického pojetí svobody u dospělých), a každému z nich byla v této věci garantována anonymita. Odpovědi byly nahrány a poté přepsány do textové podoby:

1. Svoboda pro mě znamená hlavně volnost pohybu...po světě i vlastní zemi... a možnost vlastního výběru a rozhodnutí. ... Za přílišnou svobodou pak vidím anarchii...jo a domněnku, že vše je možné.

2. *Hlavní význam svobody je podle mě nemít strach. ...z čehokoliv - něco říct, udělat, někam jít... ale i svoboda, si myslím, že musí mít nějaká pravidla, protože to se pak jednoduše zneužívá ala můžu úplně cokoliv, i to, co je špatné...*

3. *Svoboda? ...hmmmm....To je možnost neodpovědět na danou otázku.*

4. *Svoboda je pro mě asi jednou z nejdůležitějších hodnot. Vnímám ji jako dar, na který si člověk nemůže udělat nárok...ne všem je po narození dopřána. Potom mě ještě napadá, že taková ta absolutní svoboda je možnost mít na výběr ve všem ...v každodenním světě může společnosti asi i uškodit. Na druhou stranu limitovaná svoboda, nebo jako taková, která má spravedlivé a pro společnost uznávané hranice, ta je jedním z pilířů demokracie...znamená pro mě cítit se volná a mít vždy na výběr.*

5. *Svoboda je pro mě volnost...prostě se nevázat na nikoho...i když s někým seš z vlastní vůle, tak prostě už nemáš tu svobodu a možnost volby jen sám za sebe, už se musíš rozhodovat vždycky tak, aby byli spokojeni dva...nebo víc lidí...no to už není svoboda podle mě... už si nemůžeš prožít ten život tak autenticky...*

6. *Pro mě svoboda čím dál víc znamená fakt nic nemuset jen proto, že to společnost vyžaduje a očekává. Myslím tím odpoutat se od neustálého kolotoče... vydělávání peněz, honby za úspěchem, dalšího vzdělávání a vlastního vývoje...všechno „v zájmu společnosti“. Obrovská svoboda by pro mě byla tohle všechno dělat – ale sám z vlastní vůle, když chci. Obávám se ale, že taková svoboda je v naší společnosti nedosažitelná.*

7. *Mě jako první teda napadly jediné peníze... bohužel...v dnešní době člověku naprostou volnost ve všem dávají peníze ...jo a správný kapsy, do kterých se strkají...*

8. *"Válka je mír. Svoboda je otroctví." – to máš od Orwella, to se Ti hodí...(smích)¹*

9. *Mě pod pojmem sloboda napadá volnost...neobmedzené možnosti, pocit, že si možem zvolit v životě čokolvek chcem. Pocit otvorené budúcnosti.*

10. *Svoboda je pro mě svoboda slova, projevu, myšlení, duše, pohybu, finanční nezávislost... ale i ochlokracie, nebo třeba anarchie.*

11. *Svoboda – to je těžké...nesvobodná Kuba, nesvobodný Nepál, nesvobodná Severní Korea... na druhé straně vidím lidi, kteří si svobody neváží...mohou nosit, co se jim zachce, číst, co chtějí - cenzura ani vláda je nijak extrémně neomezuje... Pro mě je svoboda například jít do trafiky, koupit si časopis o dějinách, o válce, o psech, významných ženách, a nebo jak sestrojít to či ono nebo pornočasopis ...no nic, dám si kafe... to totiž můžu...a kdybych neřídila, dám si ho i s vaječňákem, protože můžu... jsem svobodná...*

12. *Když se řekne svoboda, tak mě napadne...možnost dělat si, co chci. ...no ale zároveň být za své svobodné rozhodnutí, čin, cokoliv... plně zodpovědný. ...jo a taky peníze, bez peněz to dneska nejde, být svobodný.*

13. *Pod pojmem sloboda si predstavujem volnosť, život bez nátlaku, posudzovania a bez predsudkov od spoločnosti. Ale kedysi som to isto vnímala len ako že nemusím robiť to, čo sa mi nechce.*

¹ Pozn.: George Orwell, citace z románu „1984“.

14. Mně osobně se jako první vybaví všechny ty chytré knížky o kulturní společnosti, které řešíme ve škole a ze kterých jsem si odnesla to, že pokud chceme fungovat v rámci společenství jiných lidí, tak je taková ta opravdová svoboda nemožná. Jsme svázaní různými pravidly, zákony a očekáváním okolí a prostě si nemůže každý dělat, co chce. Pak asi...srovnání s minulým režimem, který ještě dnes v některých státech funguje. ...pro mě je nepředstavitelné, že bych neměla přístup k informacím, například jiným než propagandistickým, nebo že bych nemohla vyjet do zahraničí kdykoli chci, mít politický názor jaký chci a musela se bát, že mně kamarád nebo šéf za to udá. Svoboda je relativní... pokusy o její zabezpečení občas vedou k jejímu omezení... je určitě potřeba o ni usilovat a touto otázkou se zabývat. ...myslím, že ze svobodného myšlení a jednání mohou vzniknout nové a přínosné myšlenky a činy, které jdou za hranice dosud objeveného a vyzkoušeného. Co se týká mně osobně, tak jsem se už mockrát přesvědčila, že se svobodou neumím zacházet... sama volám po tom, aby mi někdo určil, co mám dělat, dal mi deadline na nějakou práci a tak, protože sama tu vůli občas nemám. Asi potřebuju plány, abych v tom mohla být svobodná.

15. Svoboda je...nemít nikde žádné závazky, asi... nemuset se ohlížet na druhé lidi...však to máš i oficiálně v občance, dokud se nevdáš, tak jsi svobodná (smích). Svoboda jsou pro mě asi možnosti plnit si sny a to nejde, když pak máš už rodinu... nebo možná jde, ale asi ne úplně snadno.

6.2 Kvalitativní analýza dat

Pro zpracování získaných odpovědí jsme zvolili metodu kódování textu, která nám usnadnila vytvořit jakési kategorie svobody. Ty se pak promítly v dotazníku v podobě tvrzení ohledně svobody v různých oblastech života.

Odpovědi, které jsme dostali, se ve většině případů dotýkaly svobody jakožto stěžejního předpokladu existence demokratické společnosti a s ní spojeného „používání“ svobody slova, volného pohybu, informací bez cenzury apod. Dále se v hojně míře vyskytovaly odpovědi, v nichž je svoboda ztotožňována s možností volby, výběrem z mnoha alternativ, procesem rozhodování. V několika odpovědích je svoboda silně spojena s finančním zabezpečením. V mnoha případech je v souvislosti se svobodou zmíněn společenský tlak na jednotlivce v podobě různých očekávání, předsudků, omezování individua ve prospěch společnosti. Typicky také svoboda evokuje slovní spojení „dělat si, co chci“, méně již toto v kombinaci s pocitem zodpovědnosti. Dále svoboda v některých odpovědích znamená absenci partnerského vztahu a život bez závazků vůči druhým osobám. Respondenti se také vyjadřovali ke svobodě ve smyslu prožívání její důležitosti ve svém životě, u některých v souvislosti s pocitem svobody ustupuje do pozadí pocit strachu. Někteří respondenti se také zamysleli nad existencí tzv. absolutní svobody, popř. se pokusili ji definovat.

Na základě všech získaných odpovědí jsme vytvořili pomocí jejich kódování následující kategorie:

Tabulka č. 1: Kódování textu

Kategorie	Kódy
Svoboda pohybu, projevu	volnost pohybu...po světě i vlastní zemi; něco říct, udělat, někam jít; neodpovědět na danou otázku; limitovaná svoboda, nebo jako taková, která má spravedlivé a pro společnost uznávané hranice, ta je jedním z pilířů demokracie; cítit se volná; volnost; svoboda slova, projevu, myšlení, duše, pohybu; nesvobodná Kuba, nesvobodný Nepál, nesvobodná Severní Korea; mohou nosit, co se jim zachce, číst, co chtějí - cenzura ani vláda je nijak extrémně neomezuje; jít do trafiky; volnost; pro mě je nepředstavitelné, že bych neměla přístup k informacím, že bych nemohla vyjet do zahraničí kdykoli chci, mít politický názor jaký chci
Možnost volby, rozhodování	možnost vlastního výběru a rozhodnutí; mít vždy na výběr; z vlastní vůle; možnost volby; už se musíš rozhodovat vždycky; svoboda by pro mě byla tohle všechno dělat – ale sám z vlastní vůle; neobmedzené možnosti, pocit, že si můžu zvolit v životě čokolkek chcem; koupit si časopis o dějinách, o válce, o psech, významných ženách, a nebo jak sestrojít to či ono nebo pornočasopis ...no nic, dám si kafe... to totiž můžu...a kdybych neřídila, dám si ho i s vaječňákem, protože můžu... jsem svobodná...; ze svobodného myšlení a jednání mohou vzniknout nové a přínosné myšlenky a činy, které jdou za hranice dosud objeveného a vyzkoušeného; se svobodou neumím zacházet... sama volám po tom, aby mi někdo určil, co mám dělat, dal mi deadline na nějakou práci apod., protože sama tu vůli občas nemám; možnosti
Finance	vydělávání peněz; Mě jako první teda napadly jediné peníze... bohužel...v dnešní době člověku naprostou volnost ve všem dávají peníze ...jo a správný kapsy, do kterých se strkají...; finanční nezávislost; peníze, bez peněz to dneska nejde, být svobodný.
Společnost	nic nemuset jen proto, že to společnost vyžaduje a očekává. Myslím tím odpoutat se od neustálého kolotoče...všechno „v zájmu společnosti - taková svoboda je v naší společnosti nedosažitelná; svoboda je otroctví; život bez nátlaku, posudzovania a bez predsudkov od spoločnosti; knížky o kulturní společnosti; pokud chceme fungovat v rámci společenství jiných lidí, tak je taková ta opravdová svoboda nemožná. Jsme svázání různými pravidly, zákony a očekáváním okolí; pokusy o její zabezpečení občas vedou k jejímu omezení; nemuset se ohlížet na druhé lidi
Zodpovědnost	když chci; čokolkek chcem; možnost dělat si, co chci. ...no ale zároveň být za své svobodné rozhodnutí, čin, cokoliv... plně zodpovědný; nemusím robit to, čo sa mi nechce; prostě si nemůže každý dělat, co chce; nemít nikde žádné závazky
Partnerský vztah	volnost...prostě se nevázat na nikoho...i když s někým seš z vlastní vůle, tak prostě už nemáš tu svobodu a možnost volby jen sám za sebe, už se musíš rozhodovat vždycky tak, aby byli spokojeni dva... nebo víc lidí; plnit si sny a to nejde, když pak máš už rodinu... nebo možná jde, ale asi ne úplně snadno; dokud se nevdáš, tak jsi svobodná
Pocity spojené s pojmem svoboda	nemít strach; pro mě asi jednou z nejdůležitějších hodnot; Vnímám ji jako dar, na který si člověk nemůže udělat nárok...ne všem je po narození dopřána; už si nemůžeš prožít ten život tak autenticky; Pocit otevřené budoucnosti; a musela se bát, že mně kamarád nebo šéf za to udá; Svoboda je relativní...; Asi potřebuju plány, abych v tom mohla být svobodná
Absolutní svoboda	Za přílišnou svobodou pak vidím anarchii...; domněnku, že vše je možné; musí mít nějaká pravidla, protože to se pak jednoduše zneužívá ala můžu úplně cokoliv, i to, co je špatné...; taková ta absolutní svoboda je možnost mít na výběr ve všem; ochlokracie, nebo třeba anarchie

Cílem tohoto rozdělení kódů do obecnějších kategorií bylo získat přehledný soupis nejčastějších konotací svobody, kdy tyto informace posloužily jako podklad pro vytvoření dotazníku².

7 Dotazníkové šetření

V této části práce se dostáváme ke kvantitativnímu zpracování psychologického pojetí svobody. V následujících kapitolách je popsán kompletní postup (výběr respondentů, metoda získávání dat a jejich statistické zpracování), který jsme pro toto zkoumání zvolili, a samozřejmě výsledky, ke kterým jsme tímto postupem dospěli.

7.1 Zkoumaný soubor

Jak jsme již v kapitole o metodách výběru předeslali, využili jsme pro výběr respondentů v této fázi dvě metody – příležitostný výběr v kombinaci s metodou lavinového výběru, kdy přímo oslovení účastníci výzkumu předávali a šířili dotazník k vyplnění dál.

Získali jsme takto vzorek 90 respondentů, z toho 34 mužů a 56 žen, kdy průměrný věk celého zkoumaného souboru je 36,42 let, přičemž 58 z nich spadá do kategorie mladší dospělosti (od 20 do 40 let věku) a 32 bylo zařazeno do kategorie starších dospělých (od 40 do 60 let věku). Ve vztahu/v manželství žije 62 lidí, bez partnera žije 28 lidí. Pouze jeden z respondentů má základní vzdělání, 22 respondenti jsou středoškolsky vzdělaní a 67 respondentů má vysokou školu. Většina z účastníků výzkumu žije ve městě (73 z 90). Na otázky ohledně aktuálního stavu, co se týče finanční závislosti, životní spokojenosti a pocitu svobody, odpovídali respondenti takto: finančně závislých na jiné osobě je 22 lidí, naopak 68 lidí je finančně soběstačných. 71 respondentů je spokojených se svým životem tak, jak je, 19 lidí naopak vyjádřilo nespokojenost. Většina z dotazovaných (tj. 81 lidí) se cítí ve svém životě svobodná, pouze 9 lidí subjektivně pociťuje životní nesvobodu.

Účastníci výzkumu jsou občané České a Slovenské republiky.

V následující tabulce uvádíme stručný přehled sociodemografických údajů, které nám respondenti poskytli a na základě kterých jsme se rozhodli blíže zkoumat zmíněné

² Příloha č. 2: Dotazník

kategorie, tedy rozdíl mezi nimi či jejich vliv na pojetí svobody v konkrétní oblasti života. Tabulka obsahuje také údaje základní popisné statistiky, tzn. počty lidí v jednotlivých kategoriích, střední hodnoty (aritmetický průměr) a směrodatné odchylky. Veškeré výpočty základní popisné statistiky byly provedeny na hladině významnosti 95% ($\alpha = 0,05$).

Tabulka č. 2: Sociodemografické údaje – základní popisná statistika

KATEGORIE	ROZDĚLENÍ	POČET	STŘEDNÍ HODNOTA	SMĚRODATNÁ ODCHYLKA
Pohlaví	MUŽI (1)	34	1	0
	ŽENY (2)	56	2	0
	Σ	90	1,62	0,49
Věk	MLADŠÍ (20-40)	58	28	3,92
	STARŠÍ (40-60)	32	52	5,06
	Σ	90	36	12,20
Rodinný stav	Ve vztahu (1)	35	1	0
	V manželství (3)	27	3	0
	Tj. ZADANÍ	62	-----	-----
	Bez partnera (2)	20	2	0
	Rozvedení (4)	8	4	0
	Tj. NEZADANÍ	28	-----	-----
	Σ	90	-----	-----
Vzdělání	Základní (1)	1	1	0
	Středoškolské (2)	22	2	0
	Vysokoškolské (3)	67	3	0
	Σ	90	2,73	0,46
Místo bydliště	Město (1)	73	1	0
	Venkov (2)	17	2	0
	Σ	90	1,18	0,39
Finanční závislost	Závislí (1)	22	1	0
	Nezávislí (2)	68	2	0
	Σ	90	1,75	0,43
Životní spokojenost	Spokojení (1)	71	1	0
	Nespokojení (2)	19	2	0
	Σ	90	1,21	0,41
Pocit svobody	Svobodní (1)	81	1	0
	Nesvobodní (2)	9	2	0
	Σ	90	1,10	0,30

7.2 Metoda získávání dat

Jako metodu získávání dat pro statistické zpracování jsme zvolili dotazník. Na základě prvotního dotazování a jeho následného kódování, studia literatury, a s příspěvkem

vlastní zkušenosti, jsme vytvořili 50 tvrzení, z nichž jsme nakonec v dotazníku využili pouze 40 (zbylých 10 tvrzení bylo shledáno buď příliš nejednoznačnými, a nebo vzdálenými řešenému tématu). Tato tvrzení se spolu s požadavky na vyplnění základních sociodemografických údajů objevila v dotazníku v podobě Likertovy škály. Respondenti měli k daným tvrzením vyjádřit míru souhlasu či nesouhlasu na pětistupňové škále.

Tabulka č. 3: Ukázka z dotazníku: Likertovo škálování

TVRZENÍ	Naprostou souhlasím	Spíše souhlasím	Nevím	Spíše nesouhlasím	Naprostou nesouhlasím
Je pro mě důležité říkat, co si myslím.	*				
Svobodný člověk je nezodpovědný.					*
...					

Jak je z tabulky patrné, respondenti se mohli vyjádřit k danému tvrzení pěti způsoby: s tvrzením naprostou souhlasit, spíše souhlasit, nebo naopak naprostou nesouhlasit, mírněji pak spíše nesouhlasit. Mohli ale také využít možnost „nevím“, která nám může říci například to, že si s tvrzením respondent nevěděl rady, nemá na dané tvrzení vyhraněný názor nebo svůj názor nechce vyjádřit.

Dále v tabulce můžeme vidět, že vyjádření naprostého souhlasu s jedním tvrzením může znamenat vyjádření PRO svobodu stejně tak, jako vyjádření naprostého nesouhlasu s jiným tvrzením. (Shodneme-li se ovšem na tom, že svobodný člověk považuje za důležité říkat, co si myslí a zároveň, že „svobodný člověk“ neznamená „nezodpovědný člověk“.) V dotazníku jsou totiž tvrzení rozložena tak, aby svobodu evokoval v některých případech souhlas (20 tvrzení) a v jiných nesouhlas (20 tvrzení). Takto jsme učinili proto, aby respondent v průběhu vyplňování dotazníku nenabyl dojmu, že pokud bude vyplňovat pouze jedním směrem (např. pouze se vším naprostou souhlasit), ve výsledku vyjde jako naprostou svobodný člověk. To v konečném důsledku znamená, že naprostý souhlas s tvrzením může mít silný PROsvobodný význam, stejně jako naprostý nesouhlas při hodnocení jiného tvrzení.

Před samotnou analýzou hodnocených tvrzení pak byly všechny odpovědi upraveny jedním směrem, aby se s nimi mohlo dále pracovat.

Jednotlivá tvrzení jsme také rozdělili do skupin podle jejich obsahu/významové podobnosti. Tyto subškály existují pouze pro potřebu výzkumníka, v dotazníku jdou jednotlivá tvrzení za sebou nezávisle na jejich příslušnosti ke konkrétní skupině.

Svoboda v pojetí partnerského soužití

- Lidé jsou svobodnější, nežijí-li v trvalém vztahu s jedním partnerem. *³
- Partnerský vztah je sice výsledkem svobodného rozhodnutí, ale svobodu nám bere. *
- Pokud člověk nemá stálého partnera, může mít daleko bohatší život než ti, kteří žijí v dlouhodobém vztahu/manželství. *
- Mít trvalý vztah často znamená vzdát se osobních snů a ideálů. *
- Fungující vztah/manželství dává lidem prostor pro svobodná rozhodnutí ohledně osobních cílů, přání, snů.

Finanční svoboda

- Každý dospělý (zdravý) člověk by měl být schopen sám sebe uživit.
- Být svobodný znamená být finančně zabezpečen. *
- Peníze člověka znesvobodňují. *

Svoboda projevu, pohybu

- Je správné, aby měl každý člověk právo na svůj politický názor.
- Je pro mě důležité říkat, co si myslím.
- Za základ svobody považuji přístup k informacím.
- Svoboda je pro mě jistota, že mohu vyjádřit svůj názor vždy, když mám tuto potřebu.
- Pravidla, zákony a hranice považuji za omezování své svobody. *

Zodpovědnost

- Za každé své rozhodnutí jsem plně zodpovědný.
- Zodpovědní lidé s vždy řídí všemi (společenskými) pravidly. *

³ * upozorňuje na převrácenou hodnotu tvrzení - nesouhlas znamená „prosvobodné“ vyjádření.

- Každé rozhodnutí s sebou nese i tíhu zodpovědnosti za toto rozhodnutí.
- Svobodný člověk je nezodpovědný. *

Jedinec vs. společnost

- Aby byl člověk svobodný, musí k tomu mít vhodné podmínky: politický režim, místo, kde žije, lidi, se kterými žije. *
- Spravedlnost znamená omezování jedince ve prospěch společnosti. *
- Svoboda člověka nezávisí na prostředí, ve kterém žije.
- Svobodný člověk je společensky nekonformní. *

Svoboda a tvořivost

- Lépe se mi pracuje, když mi někdo přesně zadá úkol a termín pro jeho odevzdání. *
- V práci rád vytvářím nové, neotřelé projekty.
- Svobodné myšlení je produktivní – na jeho základě mohou vzniknout další přínosné myšlenky.
- Příliš mnoho možností, ze kterých si mohu vybírat, mě znervózňuje. *
- S každou další možností se člověku otevírá nová potenciální cesta k uskutečnění jeho cílů.

Implicitní pojetí svobody

- Svoboda pro mě představuje otevřenou budoucnost.
- Představa budoucnosti bez promyšlených plánů je pro mě nemyslitelná. *
- Pravdivý život vede ke svobodě.
- Strach je důkaz nesvobody. *
- Svoboda znamená život bez závazků. *
- Anarchie znázorňuje opravdovou svobodu. *
- Absolutní svoboda neexistuje. *
- Absolutní svoboda je možnost mít na výběr ve všem a za každých okolností. *
- Předsudky zbavují člověka svobodného myšlení.

7.3 Metody analýzy dat

Prvním krokem k analýze dat získaných z dotazníku bylo upravit odpovědi tak, aby byly všechny hodnotitelné ve směru od svobody k nesvobodě – v našem případě „1“ znamená „svoboda“ a „5“ znamená „nesvoboda“.

Poté jsme mohli začít aplikovat metody, které jsme k analýze vybrali. Využili jsme pro naše potřeby popisnou statistiku (a to zejména střední hodnoty), se kterou jsme pracovali prakticky v každém kroku:

- při analýze pojetí svobody celého výzkumného vzorku,
- při analýze jednotlivých skupin respondentů, resp. rozdílů mezi nimi,
- při zjišťování vlivu aktuálního stavu na hodnocení tvrzení týkajících se tohoto stavu.

Dále jsme využili metody pro určování vztahů/rozdílů mezi jednotlivými skupinami respondentů. K tomuto účelu nám posloužily Studentovy t-testy pro určování významnosti rozdílu dvou průměrů. S tím souvisí také použití Fisherova F-testu ke zjištění rozdílu mezi rozptyly sledovaných výběrů, na jehož základě jsme teprve mohli rozhodnout, jaký druh Studentova t-testu použijeme (Reiterová, 2006). Nakonec jsme pracovali pouze s dvouvýběrovým t-testem s rovností rozptylů. Pro tyto výpočty (F-testu i Studentových t-testů) jsme využili program pro analýzu dat v Microsoft Excel 2010.

Pro určování souvislosti mezi aktuálním stavem respondentů a jejich hodnocením tvrzení souvisejících s tímto stavem jsme použili vzorec pro výpočet koeficientu biseriální korelace. Biseriální korelaci jsme zvolili proto, že jsme před sebou měli proměnné, z nichž jednu bylo možno kvantitativně měřit, a druhá byla alternativní náhodná veličina (Reiterová, Statistické metody pro studenty kombinovaného studia psychologie, 2004). Konkrétně tomu tak bylo při zkoumání souvislosti mezi finanční závislosti/nezávislosti respondentů (= alternativní proměnné) a jejich hodnocením tvrzení týkajících se finanční svobody (= metrické proměnné). Stejně tak jsme postupovali také při zjišťování vlivu existence partnerského vztahu (= alternativní proměnná) na hodnocení tvrzení ohledně svobody v pojetí partnerského soužití (=metrické proměnné).

8 Výsledky

8.1 Pojetí svobody u celého zkoumaného vzorku

Celkový průměr zkoumaného souboru respondentů a tedy jejich pojetí svobody dle našeho dotazníku je 2,33. Tato hodnota znamená, že se respondenti ve svých odpovědích jeví spíše jako svobodní/svobodně smýšlející. Mohli bychom tedy zkoumaný soubor označit jako celkově spíše svobodný/svobodomyslný. „Nejsvobodněji“ skóroval respondent s průměrným výsledkem 1,78 a za „nejnesvobodnější“ skóre můžeme považovat hodnotu 3,28, což ale v zásadě neznamená, že by respondent skóroval jako nesvobodný, pakliže se pohybujeme na škále 1 – 5, kdy hodnoty kolem 3 jsou spíše neutrální.

Tabulka č. 4: Pojetí svobody celého zkoumaného souboru

<i>SVOBODA: Respondenti</i>	
Střední hodnota	2,33
Směrodatná odchylka	0,28
Minimum	1,78
Maximum	3,28
Součet	209,90
Počet	90

Stejně tak nás zajímalo, jak respondenti celého výzkumného vzorku reagovali na jednotlivá tvrzení. Celkový průměr 2,33 je samozřejmě stejný jako u měření svobody respondentů. Více nás ale zajímá, že je zde větší rozdíl mezi průměrnou minimální a průměrnou maximální naměřenou hodnotou.

Tabulka č. 5: Analýza tvrzení

<i>SVOBODA: Tvrzení</i>	
Střední hodnota	2,33
Směrodatná odchylka	0,68
Minimum	1,19
Maximum	4,04
Součet	93,29
Počet	40

Poměrně jednoznačně pro svobodu (1,19) se respondenti vyjádřili v reakci na tvrzení, že „*Každé rozhodnutí s sebou nese i tíhu zodpovědnosti za toto rozhodnutí.*“. Naopak výsledek 4,04, ve smyslu proti svobodě získalo tvrzení „*Absolutní svoboda neexistuje.*“, přičemž toto tvrzení bylo jedno z těch, jehož hodnoty se převracely. To znamená, že respondenti s tvrzením o neexistenci absolutní svobody spíše souhlasili, kdežto my jsme vyslovili předpoklad, že člověk se může cítit absolutně svobodný (v tomto konkrétním tvrzení jsme se například opírali o existenciální pojetí svobody V. E. Frankla). Tudiž jsme jako „prosvobodnou“ považovali tu odpověď, která uznává existenci absolutní svobody.

Další tvrzení, jejichž hodnocení bylo výrazně ve směru KE svobodě:

- *Je správné, aby měl každý člověk právo na svůj politický názor.* (1,21)
- *Za každé své rozhodnutí jsem plně zodpovědný.* (1,28)
- *Svobodný člověk je nezodpovědný.* * (1,41)
- *Svobodné myšlení je produktivní – na jeho základě mohou vzniknout další přínosné myšlenky.* (1,62)
- *Je pro mě důležité říkat, co si myslím.* (1,62)
- *S každou další možností se člověku otevírá nová potenciální cesta k uskutečnění jeho cílů.* (1,62)
- *Anarchie znázorňuje opravdovou svobodu.* * (1,66)

Další tvrzení, jejichž hodnocení bylo výraznější ve směru OD svobody:

- *Aby byl člověk svobodný, musí k tomu mít vhodné podmínky: politický režim, místo, kde žije, lidi, se kterými žije.* * (3,52)
- *Lépe se mi pracuje, když mi někdo přesně zadá úkol a termín pro jeho odevzdání.* * (3,50)
- *Absolutní svoboda je možnost mít na výběr ve všem a za každých okolností.* * (3,42)
- *Být svobodný znamená být finančně zabezpečen.* * (3,28)

8.2 Rozdíly v pojetí svobody mezi skupinami respondentů

Co se týče rozdílů mezi konkrétními skupinami respondentů a jejich pojetí svobody, rozdělili jsme výzkumný vzorek dvakrát.

Nejprve jsme porovnávali pojetí svobody mezi muži a ženami. Muži tvořili skupinu v počtu 34, věkové rozmezí mezi 20 a 57 lety – průměrný věk 35,56 let. Žen bylo 56, ve věkovém rozmezí mezi 23 a 60 lety – průměrný věk 36,95 let.

Muži „nejsvobodněji“ hodnotili tvrzení, že „*Je správné, aby měl každý člověk právo na svůj politický názor.*“ (1,21) a naopak nejvíce proti svobodě hodnotili tvrzení, že „*Absolutní svoboda neexistuje.*“ (3,74). Ženy hodnotili jako nejsvobodnější tvrzení, že „*Každé rozhodnutí s sebou nese i tíhu zodpovědnosti za toto rozhodnutí.*“ (1,16). Nesouhlasně/proti svobodě se vyjádřili ke stejnému tvrzení jako muži – „*Absolutní svoboda neexistuje.*“ (4,23)

V každé skupině jsme sečetli hodnoty v řádcích – tj. hodnocení jednotlivých tvrzení ženami a poté hodnocení jednotlivých tvrzení muži. Získali jsme tak dva výběry, které jsme využili nejprve k výpočtu rovnosti/nerovnosti jejich rozptylů a následně nám posloužili pro výpočet Studentova t-testu pro určení rozdílu průměrů mezi skupinami.

Výsledky vypadaly takto:

Tabulka č. 6: Dvouvýběrový F-test pro rozptyl (muži – ženy)

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl		
	<i>Muži</i>	<i>Ženy</i>
Střední hodnota	92,76	93,61
Rozptyl	120,49	134,68
Pozorování	34	56
Počet stupňů volnosti	33	55
F	0,89	
P (F<=f) (1)	0,37	
F krit (1)	0,58	

Z tabulky jsme zjistili, že hodnota P (pravděpodobnost, která se srovnává s hladinou významnosti α) je 0,37. Pokud je $P < 0,05$, pak existuje signifikantní rozdíl mezi rozptyly sledovaných výběrů (Reiterová, 2006). Naše $P > 0,05$. Proto můžeme říci, že mezi rozptyly sledovaných výběrů mužů a žen není signifikantní rozdíl. Z tohoto zjištění vyplývá, že jsme pro další výpočet zvolili dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů.

Tabulka č. 7: Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů (muži – ženy)

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů		
	<i>Muži</i>	<i>Ženy</i>
Střední hodnota	92,76	93,61
Rozptyl	120,49	134,68
Pozorování	34	56
Společný rozptyl	129,36	
Počet stupňů volnosti	88	
t Stat	-0,34	
P (T<=t) (1)	0,37	
t krit (1)	1,66	
P (T<=t) (2)	0,73	
t krit (2)	1,99	

Ze Studentova t-testu s rovností rozptylů mezi muži a ženami jsme zjistili, že absolutní hodnota Studentova t ($t \text{ Stat} = -0,34 = |0,34|$) je menší než kritická tabulková hodnota ($t \text{ krit} (2) = 1,99$).

- Na základě těchto zjištění můžeme říci, že mezi skupinou mužů a žen, a tedy **mezi pojetím svobody mužů a pojetím svobody žen není signifikantní rozdíl.**

Podruhé jsme zkoumaný soubor rozdělili na mladší a starší účastníky. Mladší v našem výzkumu jsou lidé od 20 do 40 let. Do této skupiny řadíme 58 respondentů, kdy průměrný věk skupiny je 28 let. Do skupiny starších respondentů patří lidé od 40 do 60 let a v této skupině nakonec bylo 32 účastníků o průměrném věku 51,69 let.

Mladší skupina označila nejsvobodněji tvrzení, že „*Každé rozhodnutí s sebou nese i tíhu zodpovědnosti za toto rozhodnutí.*“ (1,16) a naopak se vyjádřili poměrně „nesvobodně“ k tvrzení, že „*Absolutní svoboda neexistuje.*“ (3,83) U starších respondentů se jako nejvíce „prosvobodně“ jeví tvrzení, že „*Je správné, aby měl každý člověk právo na svůj politický názor.*“ (1,22). V opačném případě je to opět tvrzení, že „*Absolutní svoboda neexistuje.*“, se kterým vyslovili souhlas a tudíž se dle našeho dotazníku vyjádřili v tomto směru mírně nesvobodně (4,44).

Při zjišťování rozdílů v celkovém pojetí svobody mezi těmito dvěma skupinami jsme postupovali stejně jako u předchozích výběrů mužů a žen.

Tabulka č. 8: Dvouvýběrový F-test pro rozptyl (mladší – starší)

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl		
	<i>Mladší</i>	<i>Starší</i>
Střední hodnota	91,79	96
Rozptyl	123,92	128,06
Pozorování	58	32
Počet stupňů volnosti	57	31
F	0,97	
P (F<=f) (1)	0,45	
F krit (1)	0,60	

Hodnota $P = 0,45$ je výrazně vyšší než $0,05$, a tudíž jsme opět nezjistili signifikantní rozdíl mezi rozptyly sledovaných výběrů. Proto jsme také opět použili dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů mezi mladšími a staršími.

Tabulka č. 9: Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů (mladší – starší)

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů		
	<i>Mladší</i>	<i>Starší</i>
Střední hodnota	91,79	96
Rozptyl	123,92	128,06
Pozorování	58	32
Společný rozptyl	125,38	
Počet stupňů volnosti	88	
t Stat	-1,71	
P (T<=t) (1)	0,05	
t krit (1)	1,66	
P (T<=t) (2)	0,09	
t krit (2)	1,99	

Absolutní hodnota Studentova t ($t \text{ Stat} = -1,71 = |1,71|$) je menší než kritická tabulková hodnota ($t \text{ krit} (2) = 1,99$).

- Můžeme konstatovat, že ani mezi skupinami mladších a starších respondentů, a tedy **mezi pojetím svobody mladších dospělých a pojetím svobody starších dospělých není signifikantní rozdíl.**

8.3 Vliv aktuálního stavu respondentů na jejich hodnocení souvisejících tvrzení

Posledním výzkumným cílem této práce bylo zjistit, zda existuje souvislost mezi finanční závislostí/nezávislostí respondentů a jejich hodnocením tvrzení týkajících se finanční svobody, a zda existuje souvislost mezi partnerským životem/životem bez partnera a hodnocením tvrzení týkajících se svobody v partnerském soužití. Použili jsme pro takovéto zjišťování souvislostí vzorec pro výpočet biseriální korelace:

$$r_{bis} = \frac{|M_p - M_q| \cdot \sqrt{p \cdot q}}{s}$$

Nejprve jsme počítali biseriální korelaci mezi skupinami finančně závislých a finančně nezávislých osob. Tvrzení, na která měli respondenti reagovat v souvislosti s finanční svobodou, byla tato:

- Každý dospělý (zdravý) člověk by měl být schopen sám sebe uživit.
- Být svobodný znamená být finančně zabezpečen.
- Peníze člověka znesvobodňují.

Výsledky vypadaly takto:

Tabulka č. 10: Výsledky biseriální korelace finančně závislých a finančně nezávislých respondentů

M_p	7,02
M_q	7,86
s	1,91
p	0,76
q	0,24
r_{bis}	0,19

M_p = průměr všech naměřených hodnot ohledně tvrzení týkajících se finanční svobody pro skupinu finančně nezávislých respondentů

M_q = průměr všech naměřených hodnot ohledně tvrzení týkajících se finanční svobody pro skupinu finančně závislých respondentů

s = směrodatná odchylka

p = relativní četnost finančně nezávislých respondentů

q = relativní četnost finančně závislých respondentů.

Výslednou hodnotu $r_{bis} = 0,19$ jsme porovnali s kritickou hodnotou v tabulkách pro vzorek 90 lidí na hladině významnosti 95% ($\alpha = 0,05$), v tomto případě 0, 205. Koeficient biseriální korelace sledovaných výběrů finančně závislých a finančně nezávislých osob je menší než kritická hodnota.

- Mezi skupinami finančně závislých a finančně nezávislých respondentů a jejich pojetím finanční svobody jsme nezjistili signifikantní vztah, tudíž můžeme tvrdit, že **mezi finanční závislostí/finanční nezávislostí respondentů a jejich hodnocením tvrzení týkajících se finanční svobody neexistuje statisticky významná souvislost.**

Biseriální korelaci jsme počítali také mezi skupinami zadaných a nezadaných respondentů. Tvrzení, na která reagovali v rámci hodnocení svobody v partnerském soužití, byla tato:

- Lidé jsou svobodnější, nežijí-li v trvalém vztahu s jedním partnerem.
- Partnerský vztah je sice výsledkem svobodného rozhodnutí, ale svobodu nám bere.
- Pokud člověk nemá stálého partnera, může mít daleko bohatší život než ti, kteří žijí v dlouhodobém vztahu/manželství.
- Mít trvalý vztah často znamená vzdát se osobních snů a ideálů.
- Fungující vztah/manželství dává lidem prostor pro svobodná rozhodnutí ohledně osobních cílů, přání, snů.

Výsledky vypadaly následovně:

Tabulka č. 11: Výsledky biseriální korelace zadaných a nezadaných respondentů

M_p	10,66
M_q	14,46
s	4,84
p	0,68
q	0,31
r_{bis}	0,36

M_p = průměr všech naměřených hodnot ohledně tvrzení týkajících se svobody v pojetí partnerského soužití pro skupinu zadaných respondentů

M_q = průměr všech naměřených hodnot ohledně tvrzení týkajících se svobody v pojetí partnerského soužití pro skupinu nezadaných respondentů

s = směrodatná odchylka

p = relativní četnost finančně zadaných respondentů

q = relativní četnost finančně nezadaných respondentů

Výslednou hodnotu $r_{bis} = 0,36$ jsme porovnali s kritickou hodnotou v tabulkách pro vzorek 90 lidí na hladině významnosti 95% ($\alpha = 0,05$), v tomto případě 0, 205. Koeficient biseriální korelace sledovaných výběrů zadaných a nezadaných osob je větší než kritická hodnota.

- Mezi skupinami zadaných a nezadaných respondentů a jejich hodnocením svobody v partnerském soužití jsme zjistili signifikantní vztah, tudíž můžeme tvrdit, že **mezi skupinami zadaných a nezadaných osob a jejich hodnocením tvrzení týkajících se pojetí svobody v partnerském soužití existuje statisticky významná souvislost.**

Tuto souvislost můžeme blíže interpretovat pomocí popisné statistiky, a to sledováním aritmetických průměrů hodnocených tvrzení ohledně pojetí svobody v partnerském soužití u obou skupin.

Zadaní respondenti, jejich celkový průměr hodnocení svobody v partnerském soužití je 2,13, vykazují o něco vyšší míru svobody než nezadaní, kteří průměrně hodnotili tvrzení o svobodě v partnerském soužití hodnotou 2,90. Největší rozdíl spatřujeme v hodnocení tvrzení, že „*Lidé jsou svobodnější, nežijí-li v trvalém vztahu s jedním partnerem.*“⁴, přičemž nezadaní s tímto tvrzením spíše souhlasili (2,96), kdežto nezadaní reagovali spíše nesouhlasně (1,88). Byť spatřujeme rozdíl v hodnocení tohoto tvrzení mezi zadanými a nezadanými, tedy že zadaní zde reagovali o něco svobodněji, nutno podotknout, že hodnoty obou průměrů jsou stále na úrovni od 1 do 3, takže je obě můžeme považovat za „prosvobodné“.

⁴ Opět se jedná o tvrzení, jehož hodnota se ve výsledcích obracela, tudíž větší svobodu vykazuje ten, kdo na toto tvrzení reaguje spíše nesouhlasně.

III. DISKUZE

Výzkum, který v této práci předkládáme, by měl být orientačním mapováním psychologického pojetí svobody dospělých lidí, žijících v dnešní demokratické společnosti (v ČR a na Slovensku). Analýzou získaných dat pomocí základní popisné statistiky, Studentových t-testů a koeficientu biseriální korelace jsme získali povědomí o hodnocení pojetí svobody celého výzkumného vzorku, ale také skupin respondentů. Porovnávali jsme rozdíly mezi těmito skupinami a zkoumali jsme vztahy mezi aktuálním stavem respondentů a jejich hodnocením určité související oblasti svobody.

Dospěli jsme k výsledkům, které se jeví jako poměrně jasný přehled pojetí svobody u dospělých, a to ve smyslu, který jsme v podstatě neočekávali. Respondenti totiž na všech úrovních měření vykazují poměrně velkou míru svobody. Mohli bychom se s tímto příznivým výsledkem spokojit, ovšem je zde mnoho důvodů pro to, abychom o výsledcích výzkumu polemizovali:

První možné úskalí výzkumu můžeme spatřovat již v samotném výběru tématu, které je řešeno. Svoboda, byť jsme se ji v teoretické části práce snažili nějakým způsobem zdefinovat, je natolik široký, složitý pojem (postoj, pocit...), že nám mohlo v našem pojetí výzkumu uniknout mnoho cenných informací, které by možná ovlivnili průběh zkoumání, a výsledky tak posunuly jiným směrem. Toto povědomí o šíři tématu a subjektivitě prožívání svobody, jsme měli samozřejmě již při jeho volbě. Přesto nás tento fakt od pokusu zkoumat svobodu neodradil.

Jiným problémem by mohla být naše vlastní tvorba metody pro získávání kvantitativních dat – dotazníku. Přestože jsme přistoupili k tvorbě dotazníku zodpovědně – předcházel jí v podstatě menší kvalitativně orientovaný průzkum o pojetí svobody a následná analýza kódováním textu – mohou být konečná tvrzení vždy ovlivněna subjektivním pojetím zkoumané problematiky (v našem případě svobody) toho, kdo dotazník vytváří. Stejně tak, pokud byla v dotazníku polovina tvrzení určena k jejich opačnému vyhodnocení, opět o tomto převrácení hodnot rozhodoval výzkumník. Museli jsme tedy chtě-nechtě do výroby a následného vyhodnocování dotazníku projikovat vlastní tendence k „správnosti“ pojetí svobody, čímž jsme mohli získaná data výrazně zkreslit (i přesto, že jsme jednotlivá tvrzení vytvářeli na základě prvotního průzkumu a po důkladném studiu teoretických pramenů). Na druhou stranu,

pokud by existovala standardizovaná metoda pro získávání dat, která by zjišťovala pojetí svobody, nebránili bychom se jí použít.

Další možnou komplikací, týkající se velmi „prosvobodných“ výsledků, by mohl být fakt, že se v důsledku kombinace příležitostného a lavinového výběru dostalo do výzkumu velké množství vysokoškolsky vzdělaných lidí – to zejména, a taktéž velké množství lidí žijících ve městě. Jinými slovy, nevíme, jak by vypadaly výsledky za použití stejných výzkumných metod, kdyby se výzkumu účastnilo více respondentů, resp. kdyby rozložení sociodemografických údajů respondentů, bylo jiné.

Opačná varianta potíží s výsledky výzkumu, by mohla být tato: dotazník byl v rámci možností zhotoven správně, respondenti skutečně prožívají hodnotu svobody velmi hluboce – což by mohlo znamenat, že již prvotní předpoklad (o dnešním povrchním používání pojmu svoboda), který byl základním popudem pro výzkum, je mylný nebo zkreslený. I tuto verzi bychom přijali jako možnou kritiku, byť ve skrytu duše doufáme v opodstatněnost výzkumného záměru.

Možný přínos této práce spatřujeme právě v pokusu o zmapování pojetí svobody, neboť i přes její komplikovanost se jedná o téma zajímavé, důležité a především stále aktuální.

Tato práce zdaleka neobsáhla vše, co se týče výzkumných kombinací. Množství nasbíraných sociodemografických údajů a možností, jak dále toto téma zpracovávat (s již získanými kvantitativními daty), je nespočet. V naší práci jsme chtěli „vypíchnout“ podle nás ty nejdůležitější – zhodnotit pojetí svobody u všech zúčastněných respondentů, porovnat skupiny mužů a žen a skupiny mladších a starších, a dále se zajímat o pojetí svobody týkající se financí (dnes velmi časté téma) a také o pojetí svobody v partnerském vztahu (taktéž dnes nezpochybnitelně aktuální).

Co se týče využití výsledků výzkumu a další možné práce s nastoleným tématem svobody, napadá nás: propracovat metody výběru a získávání dat, rozšířit výzkumný soubor, zkoumat pojetí svobody znovu a stávající výsledky pak použít k porovnání s novými. Takto bychom mohli učinit nejen pro kontrolu validity výzkumu, ale například i z toho důvodu, že bychom jednou mohli dovést námi vytvořený dotazník do podoby, kdy by byl schopný „žádat“ o svou standardizaci.

ZÁVĚRY

Hlavním cílem diplomové práce bylo zjistit, jaké je psychologické pojetí svobody u dospělých. **Odpovíme-li na výzkumné otázky, dovídáme se, že:**

1. Dnešní pojetí svobody u dospělých jedinců, na základě výsledků hodnocení zkoumaného souboru, bychom mohli označit za velmi příznivé, neboť celkový průměr (2,33) nepřesahuje hodnotu 3. Toto hodnocení tedy vnímáme na hodnotící škále od 1 do 5 ve směru od svobody k nesvobodě jako **spíše svobodné**.

Nejsvobodnější respondent skóroval průměrem 1,78.

Nejméně svobodně potom skóroval respondent s průměrnou hodnotou 3,28.

Nejsvobodněji v hodnocení respondentů vyšlo tvrzení, že **„Každé rozhodnutí s sebou nese i tíhu zodpovědnosti za toto rozhodnutí“**.

Naopak nejvíce proti svobodě vyšlo tvrzení, že **„Absolutní svoboda neexistuje“**, se kterým respondenti většinou vyjádřili spíše nesouhlas.

2. Mezi pojetím svobody mužů a pojetím svobody žen jsme nezaznamenali signifikantní rozdíly. Na základě Studentova t-testu jsme získali menší absolutní hodnotu Studentova t |0,34| než je kritická tabulková hodnota pro 90 lidí na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, která je 1,99. Závěr je tedy takový, že **mezi pojetím svobody mužů a pojetím svobody žen neexistuje statisticky významný rozdíl**, tudíž bychom se mohli domnívat, že pojetí svobody člověka nezávisí na jeho pohlaví.

Muži „nejsvobodněji“ hodnotili tvrzení, že **„Je správné, aby měl každý člověk právo na svůj politický názor“**.

Ženy ohodnotily jako nejsvobodnější tvrzení, že **„Každé rozhodnutí s sebou nese i tíhu zodpovědnosti za toto rozhodnutí“**.

Obě skupiny (muži i ženy) pak nejméně svobodně reagovaly na tvrzení, že **„Absolutní svoboda neexistuje“**.

3. Při zkoumání rozdílů v pojetí svobody skupin mladších a starších respondentů jsme získali v podstatě stejný poznatek. Výsledek studentova t-testu nám poskytl absolutní hodnotu studentova t |1,71|, což je opět hodnota menší než kritická

(1,99). Můžeme tedy konstatovat, že **mezi pojetím svobody u mladších dospělých a pojetím svobody u starších dospělých neexistuje statisticky významný rozdíl**, tudíž bychom se mohli domnívat, že pojetí svobody člověka nezávisí ani na jeho věku.

Mladší skupina označila nejsvobodněji tvrzení, že **„Každé rozhodnutí s sebou nese i tíhu zodpovědnosti za toto rozhodnutí“**.

U starších respondentů se jako nejvíce „prosvobodné“ jeví tvrzení, že **„Je správné, aby měl každý člověk právo na svůj politický názor“**.

Opět u obou skupin můžeme pozorovat „nesvobodné“ hodnocení tvrzení, že a **„Absolutní svoboda neexistuje“**.

4. V případě hledání souvislostí mezi hodnocením finanční svobody skupinou finančně závislých a finančně nezávislých respondentů jsme získali koeficient biseriální korelace $r_{bis} = 0,19$. Ten jsme porovnali s kritickou hodnotou v tabulkách pro vzorek 90 lidí na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, v tomto případě 0,205. Koeficient biseriální korelace je tedy menší než kritická tabulková hodnota. Tím pádem jsme došli k závěru, že **finanční závislost/nezávislost respondentů nemá na jejich pojetí finanční svobody žádný vliv, resp. že finanční závislost/nezávislost respondentů nijak významně nesouvisí s jejich vnímáním finanční svobody**.

5. Při hledání souvislostí mezi hodnocením svobody v partnerském soužití skupinou zadaných a nezadaných respondentů měl získaný koeficient biseriální korelace hodnotu $r_{bis} = 0,36$. V porovnání s kritickou tabulkovou hodnotou (0,205) jsme zjistili, že hodnota koeficientu je vyšší než kritická. Docházíme tedy k závěru, že **život respondentů v partnerství/život bez stálého partnera má jistý vliv na jejich pojetí svobody v partnerském soužití, resp. že partnerství/život bez stálého partnera souvisí s vnímáním svobody v pojetí partnerského soužití**, a to tak, že zadaní respondenti vykazují větší míru svobody v partnerství než nezadaní.

Zároveň však dodáváme, že hodnocení zadaných a nezadaných respondentů se neliší diametrálně. Nezadaní respondenti vykazují pouze mírně vyšší průměrné hodnoty, nicméně na stupnici od 1 do 5 ve směru od svobody k nesvobodě se obě skupiny respondentů vyjadřují v rozmezí od 1 do 3, což svědčí o „prosvobodném“ vnímání partnerství v obou skupinách.

SOUHRN

Magisterská diplomová práce na téma *Psychologické pojetí svobody u dospělých* uvádí čtenáře do tématu, které se dotýká aktuálního pojetí fenoménu svobody.

Práce je rozdělena do tří hlavních kapitol, a sice na teoretickou část, výzkumnou část a diskuzi. Tyto kapitoly jsou dle potřeby dále rozčleněny do kratších úseků, podkapitol.

V úvodu práce se autorka zamýšlí nad dnešním pojetím svobody ve smyslu jejího možného znevažování a povrchního používání tohoto pojmu pro označení životních postojů, které ovšem nemusejí vypovídat o svobodě jejich nositelů vůbec nic. V úvodu je tedy patrná skepse a zároveň zájem o zjištění, zda je tato skepse namístě či nikoliv, tedy zda je vnitřní prožívání svobody člověka shodné s tím, jak tento pojem používá v běžné konverzaci.

Teoretická část práce má za cíl předložit čtenáři co nejrozmanitější přehled o tématu svobody. První kapitola se věnuje definování pojmu svoboda a jeho obecnému výkladu. V dalších třech stěžejních kapitolách je pojetí svobody nahlíženo ze tří hledisek: filozofického, sociologického a samozřejmě psychologického. Z hlediska filozofie můžeme pojem svoboda vnímat v rozmanitých souvislostech bytí, a její význam se mění prakticky s každým filozofickým proudem myšlení. Za dva stěžejní proudy můžeme ve filozofii považovat na jedné straně subjektivismus, kam spadá většina důležitých pojetí svobody napříč filozofickým zkoumáním tohoto fenoménu, a na straně druhé objektivismus, jež podstatu svobody předkládá zejména prostřednictvím díla F. Nietzscheho. Do kapitoly o sociologickém pojetí svobody jsme z širokého spektra využitelných zdrojů vybrali jména a myšlenky těch, kteří se tématem svobody zabývali jednak jako celospolečenským fenoménem a současně jako součástí procesu individualizace společnosti.

Co se týče psychologického pojetí, je svoboda popsána v kontextu čtyř základních psychologických směrů: psychoanalýzy, behaviorismu, humanistické a existenciální psychologie. Možné je také uvažovat o těchto psychologických směrech jako o dvou větších kategoriích, a sice deterministických (psychoanalýza a behaviorismus) a indeterministických (humanismus a existenciální psychologie). Psychoanalytické pojetí

svobody je předkládáno jako zamyšlení nad dílem S. Freuda, behaviorismus zastoupil svými názory B. F. Skinner. Humanistické vnímání člověka a jeho svobody popisujeme z pohledu C. R. Rogerse a také do této kapitoly zařazujeme rozbor svobody v reakci na rozsáhlé dílo E. Fromma. Nakonec se věnujeme existenciálnímu pojetí svobody, a to konkrétně v díle daseinsanalytiků L. Binswanger a M. Bosse, a neopomíjíme zmínit ani existenciální analýzu a velký přínos V. E. Frankla. Do všech kapitol, které se věnují pojetí svobody z psychologického hlediska, jsme se snažili zařadit zmínku o vlivu jednotlivých směrů na oblast psychoterapie a její práci s fenoménem svobody v procesu léčby.

Výzkumná část přivádí čtenáře na pole kvalitativního i kvantitativního zkoumání psychologického pojetí svobody. Seznámíme se s předmětem výzkumu, kterým je zjišťování pojetí svobody u dospělých, a také se základními předpoklady pro zkoumání tohoto tématu. Zmiňujeme se krátce o problematice dosavadních výzkumů svobody. V této části práce je čtenář obeznámen s hlavním cílem výzkumu – zjistit, jaké je pojetí svobody u dospělých – a také s dílčími výzkumnými cíli. Na základě stanovení těchto výzkumných cílů byly položeny výzkumné otázky a popsány zvolené metody výběru respondentů (příležitostný a lavinový).

Výzkumnou část jsme v práci pomyslně rozdělili na dvě fáze. První fázi označujeme tvorbu dotazníku, jež proběhla za pomoci kvalitativního průzkumu pojetí svobody u vzorku 15 respondentů. Metodou získávání dat bylo interview, metodou analýzy dat bylo kódování textu. Na základě získaných údajů o pojetí svobody, v kombinaci se studiem literatury a nezbytným vkladem vlastní zkušenosti, jsme mohli postoupit do druhé fáze výzkumu, dotazníkového šetření.

Představili jsme výzkumný vzorek, čítající 90 respondentů, stejně jako jsme uvedli v povědomí čtenáře obsah vytvořeného dotazníku týkajícího se pojetí svobody ve formě 40 tvrzení, na které respondenti reagovali svým souhlasem či nesouhlasem. Pro tyto účely hodnocení měli k dispozici pětistupňovou Likertovu škálu.

K analýze získaných dat jsme využili 1. základní údaje popisné statistiky za účelem zjišťování psychologického pojetí svobody celého zkoumaného souboru, 2. Fisherovy F-testy a Studentovy t-testy za účelem zjišťování rozdílů pojetí svobody mezi skupinami respondentů (mužů a žen; mladších a starších), a 3. výpočet koeficientu

biseriální korelace za účelem zkoumání souvislostí mezi aktuálním stavem respondentů a jejich hodnocením určité související oblasti svobody (stav finanční závislosti/nezávislosti a hodnocení tvrzení týkajících se finanční svobody; partnerství/život bez partnera a hodnocení tvrzení týkajících se svobody v partnerském soužití).

Výsledky práce ukazují na poměrně jednotné pojetí svobody celého zkoumaného souboru a to ve smyslu spíše svobodného hodnocení všech tvrzení. Tyto výsledky jsou tedy co do pojetí svobody příznivé, až překvapivé v souvislosti s původním předpokladem, že se hodnota svobody v dnešní společnosti devaluje.

Možná úskalí, problémy a komplikace související s výzkumem jsou popsány a podrobně rozvedeny v diskuzi, kde se čtenář mimo jiné dovídá o nástrahách, které v sobě skýtá vlastní tvorba výzkumné metody pro získávání relevantních dat. V diskuzi nechybí ani krátké zamyšlení nad využitím výsledků výzkumu a dalším možným směřováním ve zkoumání svobody.

Stručné shrnutí výsledků výzkumu psychologického pojetí svobody u dospělých je popsáno v poslední kapitole práce, v níž se autorka snaží vyvodit výzkumné závěry.

Diplomová práce samozřejmě obsahuje i všechny nezbytné formální náležitosti jako je seznam použitých zdrojů uvedených dle citační normy APA, abstrakt v českém a anglickém jazyce, formulář k zadání diplomové práce či prohlášení o jejím samostatném zpracování. Nechybí ani poděkování vedoucímu práce a lidem, kteří byli autorce při psaní diplomové práce oporou a inspirací.

POUŽITÉ ZDROJE

- 1) Bauman, Z. (2004). Individualizovaná společnost. Praha: Mladá fronta.
- 2) Blecha, I. (2004). Filosofie. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- 3) Cakirpaloglu, P. (2009). Psychologie hodnot. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 4) Condrau, G. (1998). Sigmund Freud a Martin Heidegger - daseinsanalytická teorie neuróz a psychoterapie. Praha: TRITON.
- 5) Ferjenčík, J. (2000). Úvod do metodologie psychologického výzkumu. Praha: Portál.
- 6) Frankl, V. E. (1994). Vůle ke smyslu: Vybrané přednášky o logoterapii. Brno: Cesta.
- 7) Frankl, V. E. (2006). A přesto říci životu ano: Psycholog prožívá koncentrační tábor. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- 8) Freud, S. (1996). Psychopatologie všedního života: O zapomínání, přechnutí, přehmátnutí, pověře a omylu. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- 9) Freud, S. (1998a). Nespokojenost v kultuře. Praha: nakladatelství Hynek.
- 10) Freud, S. (1998b). Spisy z let 1932-1939. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- 11) Freud, S. (2007). Spisy z let 1925 - 1931. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- 12) Fromm, E. (1941). Escape from Freedom. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- 13) Fromm, E. (1969). Lidské srdce. Praha: Mladá fronta.
- 14) Fromm, E. (2000). Umění naslouchat. Praha: AURORA.
- 15) Hartl, P. (1993). Psychologický slovník. Praha: Jiří Budka.
- 16) Heidegger, M. (1996). Bytí a čas. Praha.
- 17) Hlavinka, P. (2008). Daseinsanalýza: setkání filozofie s psychoterapií. Praha: Grada.
- 18) Ježek, S. (2014). Aktuální pojetí autonomie v psychologii. Československá psychologie, Vol LVIII(1), 31-40.

- 19) Liessmann, K., & Zenaty, G. (1994). O myšlení: Úvod do filosofie. Olomouc: Votobia.
- 20) Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, Vol 50, 370-396.
- 21) Pettit, P. (2001). *A Theory of Freedom: From the Psychology to the Politics of Agency*. New York: Oxford University Press.
- 22) Plháková, A. (2011). *Úvod do psychoanalytických teorií*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 23) Reiterová, E. (2004). *Statistické metody pro studenty kombinovaného studia psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- 24) Reiterová, E. (2006). *Statistické techniky a možnosti realizace výzkumu v psychoogii*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- 25) Rogers, C. R. (1940). The Processes of Therapy. *Journal of Consulting Psychology*, Vol 4(5), 161–164.
- 26) Rogers, C. R. (1998). *Způsob bytí*. Praha: Portál.
- 27) Růžička, J. (2010). *Komunitní a skupinová daseinsanalytická psychoterapie*. Praha: PVŠPS.
- 28) Sartre, J.- P. (2004). *Existencialismus je humanismus*. Praha: Vyšehrad.
- 29) Skinner, B. F. (1971). *Beyond freedom and Dignity*. Pelican Books.
- 30) Sokol, J. (1998). *Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad.
- 31) Spencer, H. (1898). *O studiu sociologie*. Praha: Rozhledy.
- 32) Störig, H. J. (1992). *Malé dějiny filozofie*. Praha: ZVON.
- 33) Walker, I. (2013). *Výzkumné metody a statistika*. Praha: Grada.

ABSTRAKT

Název práce: Psychologické pojetí svobody u dospělých

Autor práce: Bc. Vendula Vojáková

Vedoucí práce: doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc.

Počet stran a znaků: 58 (113 559)

Počet příloh: 2

Počet titulů použité literatury: 33

Klíčová slova: Svoboda, svobodná volba, člověk, společnost, zodpovědnost, determinismus, indeterminismus, tvrzení, finanční závislost, partnerské soužití.

Magisterská diplomová práce s názvem *Psychologické pojetí svobody u dospělých* uvádí čtenáře do tématu, které se dotýká aktuálního pojetí fenoménu svobody.

V teoretické části práce se nejprve zabýváme samotným pojmem svoboda. Poté se zamýšlíme nad pojetím svobody ze tří hledisek (filozofického, sociologického a psychologického). Co se týče psychologie, je svoboda popsána v kontextu čtyř základních psychologických směrů: psychoanalýzy, behaviorismu, humanistické a existenciální psychologie, a jejich přesahu do psychoterapie.

Ve výzkumné části práce popisujeme dvě fáze výzkumu, kterými jsou tvorba dotazníku (kvalitativní zpracování dat) a dotazníkové šetření (kvantitativně orientovaný výzkum). Cílem výzkumné části práce bylo zjistit, jaké je psychologické pojetí svobody celého zkoumaného vzorku – využili jsme údaje základní popisné statistiky. Dílčími cíli práce bylo zjistit rozdíly v pojetí svobody mezi skupinami respondentů za použití Studentova t-testu, a také zkoumat souvislosti mezi aktuálním stavem respondentů a jejich hodnocením svobody v tvrzeních týkajících se tohoto stavu pomocí koeficientu biseriální korelace.

Výsledky práce poukazují na poměrně jednotné pojetí svobody celého zkoumaného souboru. V práci je obsažena diskuze o výsledcích výzkumu, závěry, souhrn a také seznam použitých zdrojů.

ABSTRACT OF THESIS

Title: Psychological conception of freedom in adult

Author: Bc. Vendula Vojáková

Supervisor: doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc.

Number of pages and characters: 58 (113 559)

Number of appendices: 2

Number of references: 33

Key words: Freedom, freedom of choice, person, society, responsibility, determinism, indeterminism, claim, financial dependence, life in a relationship.

Master thesis titled Psychological conception of freedom in adult, introduce the reader into the topic, which deal with phenomenon of freedom and his current approach.

The theoretical part first deals with the concept of freedom, then reflects the concept of freedom from three perspectives (philosophical, sociological and psychological). From the perspective of psychology is the freedom described in the context of the four basic psychological approaches: psychoanalysis, behaviorism, humanistic and existential psychology, and their overlap into psychotherapy.

The research part of the thesis describes two phases of research, which are the creation of questionnaire (qualitative data processing) and the analyzing of questionnaire (quantitatively oriented research). The aim of the research work was to find out the meaning of psychological concept of freedom according all respondents - we used data from the basic descriptive statistics. Specific aim was to discover differences in perception of freedom between groups of respondents using Student's t-test, and also examine the relation between the current status of respondents and their assessment of freedom in claims relating to this status by using the biserial correlation coefficient.

Results demonstrate the relatively uniform concept of freedom of the entire group of respondents. The work includes discussion of research results, a summary of the entire work and a list of sources used in this work.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Formulář zadání MgrDP

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Akademický rok: 2012/2013

Studijní program: Psychologie
Forma: Kombinovaná
Obor/komb.: Psychologie (PSYN)

Podklad pro zadání DIPLOMOVÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
Bc. Vojáková Vendula	Lazecská 79, Olomouc - Lazce	F120704

TÉMA ČESKY:

Psychologické pojetí svobody u dospělých

NÁZEV ANGLICKY:

Psychological conception of freedom in adult

VEDOUcí PRÁCE:

doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc. - PCH

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Studium literatury
Tvorba teoretické části práce
Praktická část: dotazníkové šetření na dané téma
Statistické zpracování dat
Vyhodnocení, interpretace výsledků, diskuze

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

Cakirpaloglu, P. (2009). Psychologie hodnot. Olomouc: UP Olomouc.
Fromm, E. (2001). Mít nebo být. Praha: AURORA.
Fromm, E. (1993). Strach ze svobody. Praha: Naše vojsko.
Heidegger, M. (2002). Bytí a čas. Praha: Oikoyomenh.
Hlavinka, P. (2007). Daseinsanalýza: Setkání filozofie s psychoterapií. Praha: Grada.
Reiterová, E. (2006). Statistické techniky a možnosti realizace výzkumu v psychologii. Olomouc: UP Olomouc.
Störig, H. J. (1992). Malé dějiny filozofie. Praha: ZVON.

Podpis studenta:

Datum:

Podpis vedoucího práce:

Datum:

Příloha č. 2: Dotazník

Dobrý den,

ráda bych Vás požádala o spolupráci na výzkumu k mé diplomové práci, která se zabývá psychologickým pojetím svobody. V první části dotazníku prosím zakroužkujte nebo vepište údaje týkající se Vaší osoby. V druhé části označte míru souhlasu či nesouhlasu s daným tvrzením. Prosím, odpovídejte pravdivě - **nejedná se o správná a špatná tvrzení, pouze o Váš subjektivní názor na ně**. Mějte na paměti, že první myšlenka bývá většinou ta nejpravdivější. Možnost „nevím“ zkuste využívat co nejméně.

Všechny získané informace budou zpracovány výhradně anonymně a pouze pro účely tohoto výzkumného záměru.

DĚKUJI za Váš čas a ochotu.

Bc. Vendula Vojáková

(katedra psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci)

.....

Pohlaví: MUŽ / ŽENA
Věk: let
Rodinný stav: SVOBODNÝ(Á): v partnerském vztahu / ŽENATÝ, VDANÁ / ROZVEDENÝ(Á)
 bez stálého partnera(ky)

Vzdělání: ZŠ / SŠ / VŠ
Místo bydliště: MĚSTO / VENKOV

Aktuálně: JSEM / NEJSEM finančně závislý na jiných osobách.
JSEM / NEJSEM spokojený se svým životem tak, jak je.
CÍTÍM / NECÍTÍM se ve svém životě svobodný.

TVRZENÍ	Naprostou souhlasím	Spíše souhlasím	Nevím	Spíše nesouhlasím	Naprostou nesouhlasím
Svoboda znamená život bez závazků.					
Velmi často usměrňuji své jednání, abych naplnil očekávání druhých.					
Je pro mě důležité říkat, co si myslím.					
Partnerský vztah je sice výsledkem svobodného rozhodnutí, ale svobodu nám bere.					
Lépe se mi pracuje, když mi někdo přesně zadá úkol a termín pro jeho odevzdání.					
Pravidla, zákony a hranice považuji za omezování své svobody.					
Každý dospělý (zdravý) člověk by měl být schopen sám sebe uživit.					
Za každé své rozhodnutí jsem plně zodpovědný.					

TVRZENÍ	Naprosto souhlasím	Spíše souhlasím	Nevím	Spíše nesouhlasím	Naprosto nesouhlasím
Lidé by se neměli obklopotvat těmi, kteří negativně ovlivňují jejich život, i když jsou to jejich příbuzní.					
Pokud člověk nemá stálého partnera, může mít daleko bohatší život než ti, kteří žijí v dlouhodobém vztahu/manželství.					
Svobodný člověk je nezodpovědný.					
Závidím lidem, kteří se dovedou odpoutat od očekávání rodiny, společnosti.					
Lidé jsou svobodnější, nežijí-li v trvalém vztahu s jedním partnerem.					
Být svobodný znamená být finančně zabezpečen.					
Příliš mnoho možností, ze kterých si mohu vybírat, mě znervózňuje.					
Peníze člověka znesvobodňují.					
Anarchie znázorňuje opravdovou svobodu.					
Svobodné myšlení je produktivní – na jeho základě mohou vzniknout další přínosné myšlenky.					
Zodpovědní lidé se vždy řídí všemi (společenskými) pravidly.					
Svobodný život je životem bez nátlaku společnosti.					
S každou další možností se člověku otevírá nová potenciální cesta k uskutečnění jeho cílů.					
Každé rozhodnutí s sebou nese i tíhu zodpovědnosti za toto rozhodnutí.					
Mít trvalý vztah často znamená vzdát se osobních snů a ideálů.					
Spravedlnost znamená omezování jedince ve prospěch společnosti.					
Svoboda je pro mě jistota, že mohu vyjádřit svůj názor vždy, když mám tuto potřebu.					
Absolutní svoboda neexistuje.					
Svoboda pro mě představuje otevřenou budoucnost.					
Domov by měl být místem, které se nemění.					
Aby byl člověk svobodný, musí k tomu mít vhodné podmínky: politický režim, místo, kde žije, lidi, se kterými žije.					

TVRZENÍ	Naprostou souhlasím	Spíše souhlasím	Nevím	Spíše nesouhlasím	Naprostou nesouhlasím
Za základ svobody považuji přístup k informacím.					
V práci rád(a) vytvářím nové, neotřelé projekty.					
Je správné, aby měl každý člověk právo na svůj vlastní politický názor.					
Strach je důkaz nesvobody.					
Fungující vztah/manželství dává lidem prostor pro svobodná rozhodnutí ohledně osobních cílů, přání, snů.					
Svobodný člověk je společensky nekonformní.					
Domov je pro mě spíše otázka pocitu, nežli místa.					
Absolutní svoboda je možnost mít na výběr ve všem a za každých okolností.					
Pravdivý život vede ke svobodě.					
Představa budoucnosti bez promyšlených plánů je pro mě nemyslitelná.					
Předsudky zbavují člověka svobodného myšlení.					
Svoboda člověka nezávisí na prostředí, ve kterém žije.					